

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Kultuuriteaduste instituut
Kultuurikorralduse õppekava

Hiie Leppik

**KODULOOLINE TEGEVUS PÕHJA-SAKALA VALLAS JA
RAAMATUKOGUDES**

Magistritöö

Juhendajad: Art Leete (PhD)

Jana Reidla (PhD)

Tartu 2025

ANNOTATSIOON

Magistritöö „Kodulooline tegevus Põhja-Sakala vallas ja raamatukogudes“ eesmärk on dokumenteerida Põhja-Sakala valla raamatukogude juures asuvad kodulookogud ning võimaluse piires ka kogud, mis ei asu raamatukogude juures. Töös on vaatluse all üheksa Põhja-Sakala valla raamatukogu ja kaks iseseisvalt kodulugu koguvat kodu-uurijat. Autor uurib, millise sisuga ja millise staatusega kodulookogud asuvad Põhja-Sakala vallas nii iseseisvalt kui raamatukogude juures. Mis asjaoludel on kodulookogud tekkinud ja mida nendega tänapäeval tehakse? Teooriaosas annab autor ülevaate kodu-uurimisest, väikemuuseumidest ja muuseumitubadest ning raamatukogudest Eestis fookusega Põhja-Sakala vallal. Kõigi Põhja-Sakala Raamatukogu harukogude juures on kodulookogu ja vallas leidub iseseisvate kodu-uurijate kogusid. Nii erakogude kui raamatukogude juures asuvate kodulookogude tekkimise ja toimimise aluseks on üksikisikute kodu-uurimuslik huvi. Kogude kasutamise aktiivsus on erinev.

Märksõnad: **kodulugu, kodu-uurijad, raamatukogud, kodulootoad**

Sisukord

SISSEJUHATUS	5
1. KODULUGU, SELLE UURIMINE JA SÄILITAMINE	8
1.1. Kodu-uurimise ajaloost Eestis.....	8
1.2. Kodu-uurimise ajaloost Põhja-Sakala vallas	11
1.2.1. Kodu-uurimise ajaloost Suure-Jaanis.....	13
1.2.2. „Lepakose Lugemised“	15
2. MUUSEUMID, MUUSEUMITOAD JA KODULOOKOGUD.....	18
2.1. Koduloomuuseumide olemus ja ülesanded	18
2.2. Põhja-Sakala valla muuseumid, muuseumitoad ja kodulookogud.....	22
2.2.1. Heliloojate Kappide majamuuseum	23
2.2.2. Võhma muuseumituba.....	26
2.2.3. Muud muuseumitoad ja kodulookogud.....	27
3. RAAMATUKOGUD.....	29
3.1. Raamatukogude olemus ja ülesanded	29
3.2. Põhja-Sakala valla raamatukogud	31
4. METOODIKA JA VALIM	33
4.1. Intervjueeritavate valim.....	35
5. Uuringu tulemused ja analüüs	38
5.1. Kodulooline tegevus Vastemõisa raamatukogus	38
5.2. Kodulooline tegevus Olustvere raamatukogus.....	40
5.3. Kodulooline tegevus Tääksi raamatukogus.....	42
5.4. Kodulooline tegevus Paala raamatukogus.....	43
5.5. Kodulooline tegevus Võhma raamatukogus.....	44
5.6. Kodulooline tegevus Kõo raamatukogus	46

5.7. Kodulooline tegevus Kõpu raamatukogus	47
5.8. Kodulooline tegevus Suure-Jaani raamatukogus	49
5.9. Kodulooline tegevus Sürgavere raamatukogus	53
5.10. Sürgavere kodu-uurija Endla Reimann' i kodulooline tegevus	54
5.11. Kõpu kodu-uurija Viive Lehtla kodulooline tegevus	56
KOKKUVÕTE.....	59
KASUTATUD ALLIKAD.....	62
LISA 1. Poolstruktureeritud intervjuu kava Põhja-Sakala valla raamatukogutöötajaga	68
SUMMARY	69

SISSEJUHATUS

Töötan Põhja-Sakala valla Suure-Jaani raamatukogus ja puutun iga päev kokku raamatukogu koduloolase tegevusega ning olen alati arvanud, et see on raamatukogutöö loomulik osa. Töökaaslastega sellel teemal vesteldes leidsime, et kodulookogude dokumenteerimine ja korrastamine on üle valla kohati juhuslik, andmed kogude kohta eksisteerivad kogujate peades, leidsime, et vaja oleks kogusid süstematiseerida ja võimalusel digitaliseerida. Soovin veidike seda teadmiste lünka täita ja uurida ning dokumenteerida valla raamatukogude juures asuvaid kodulookogusid. Mind hakkas ka huvitama, millest tuleneb teatud juhuslikkus ja vastuolulisus nende kogude haldamisel. Ühest küljest võib kuulda lugusid üle Eesti, kuidas kohalike koduloomuuseumide või kodulootubade materjalid võivad sattuda jäätmejaama, ent teisest küljest räägivad raamatukogutöötajad, et „meil on see kohustus koguda ja säilitada kodulugu“.

Minu töökaaslane Suure-Jaani raamatukogus ütleb, et koduloo kogumise ja säilitamise oluliseks pidamine tuleneb raamatukogutöötajate sisetundest, kuna raamatukogutöötajad on missioonitundega ja ajaloo huvilised isikud (Mikkor, intervjuu). Arvan samuti, et koduloo kogumine ja säilitamine raamatukogudes ongi seotud töötajate suure koduloo huvi ja missioonitundega ning samuti järjepidevusega, sõltumata hetkel võimal olevast valitsusest. Tööd kirjutades leidsin, et kord Academia Gustaviana juures rootsi tudengi poolt alustatu, baltisakslaste poolt jätkatu, siis juba eesti kultuuritegelaste südameasjaks olnud kodu-uurimine on elanud üle kõik võimud ning just tänu sellele, et kodu-uurimise huvilised on säilitanud kodupaiga ajaloo kogumise iga riigikorra ajal. Olen ka kuulnud öeldavat, et nõukogude okupatsiooni ajal oli see üheks eestluse allikaks. Samas on mõistetav, miks osad raamatukogud seda tööd ei tee, sest vastavalt raamatukogu seadusele (RaRS) ei ole see hetkel raamatukogudes kohustuslik tegevus. Samuti olen aru saanud, et see nõuab palju lisatööd ning võib segada raamatukogu igapäevatööd, milleks on raamatute laenutamine, ürituste korraldamine ja tegelemine kogude korrastamisega. Kultuuriministeeriumi raamatukogude kohta käival leheküljel on kirjutatud, et „Kultuuriministeeriumis käib Rahvaraamatukogude seaduse muutmine, et kaasajastada raamatukogude tegevusi, leida uusi koostöövorme ja uusi raamatukogude teenuseid“ (Kultuuriministeerium, 2024). Loodan, et siis leiab ka kohaliku ajaloo kogumise ja

säilitamise tegevus selles seaduses kajastamist, mulle tundub imelik, et seda seal pole, kuigi, minule teadaolevalt teeb seda palju raamatukogusid. Oleks ruttu tarvis seadust, mis fikseeriks koduloolise materjali edasise saatuse, kui see jääb peremeheta näiteks asutuste likvideerimise tõttu. Praegusel hetkel sõltub kõik sellest, kui suur huvi on kohalikul töötajal materjale säilitada.

Võttes arvesse, et koduloolise materjali kogumine ja säilitamine on vabatahtlik, võib pidada lausa vedamiseks, kui taolise kogu väärtuslikud materjalid on õnnestunud valdades säilitada. Kui vajalikuks ja väärtuslikuks midagi peetakse ja kes sellega suudab tegeleda ja kogusid digitaliseerida ja nähtvaks teha, sõltub minu arvates entusiastidest. Materjali on palju ja hoiutingimused ning süstematiseerimine nõuavad ressursi. Kuid kui kaob entusiast, võib kaduda ka kogu, sest paljudele võib tunduda mõttetu hoida alles vanu koltunud pabereid ja muud varandust, mis pealtnäha võib tunduda prügina. Seetõttu arvan, et nende kogude jäätmejaamadesse sattumine on võib olla sellepärast ka mõistetav, et nende kogumise ja säilitamise põhimõtteid pole fikseeritud ja pole dokumenteeritud ka kogusid ennast.

Suure-Jaani raamatukogu kodulootuba ja kodu-uurija on tihti välja aidanud nendel juhtudel, kui valla töötajatel või elanikel on vaja leida tõestust kas siis kohaliku asutuse ajaloo kohta, valla külade ajaloo või ka inimeste enda tegevuse kohta minevikus. Siis on koduloolised materjalid olnud hindamatu väärtusega.

Praeguses poliitilises olukorras, kui meie riigil iseseisvuse jaoks on vaja, et jaguks kaitsetahet ja kodukoha patriotismi, on minu arvates üks võimalus seda tekitada või säilitada koduloo tundmise läbi. Kui inimestel on tugevad sidemed kodukohaga, ta tunneb selle ajalugu ja tublide inimeste ning nende tegude lugu, siis võib olla on tahe iseseisvuse kestma jäämise nimel pingutada suurem. Raamatukogud on mäluasutused ning nendes on kodulooline tegevus loomulik. Loomulik on ka see, et need koduloolised materjalid on raamatukogu kasutajatele kättesaadavad.

Magistritöö eesmärk oli välja selgitada Põhja-Sakala valla raamatukogude juures asuvate kodulookogude olukord, mida need sisaldavad ja kuidas leiavad kasutust. Lisaks uurisin, milliseid kodulookogusid Põhja-Sakala vallas üldse leidub. Niipalju kui võimalik, tegin kindlaks ja dokumenteerisin ka vallas asuvaid kodulookogusid, mis ei ole otseselt raamatukogu juures, vaid kuuluvad kas eraisikutele või teistele valla asutustele. Arvan, et

see oleks suureks abiks ja tunnustuseks kogujatele ja nendele, kellest seal kogudes juttu on, et fikseerida hetkeolukord, tekitada diskussioon kogude säilitamise üle ja asuda kogude korrastamisele.

Töö eesmärgiks olen seadnud dokumenteerida Põhja-Sakala vallas asuvad kodulookogud, selle ülesande lahendamiseks soovin leida vastused järgmistele uurimisküsimustele: 1) Millise sisuga ja millise staatusega kodulookogud asuvad Põhja-Sakala vallas, nii iseseisvalt kui raamatukogude juures? 2) Mis asjaoludel on need kodulookogud tekkinud ja mida nendega tänapäeval tehakse?

Suure-Jaani raamatukogus on arvestatava mahuga kodulookogu, mida kasutavad igapäevaselt raamatukogu külastajad, kes otsivad oma perekonnalugu või kodukoha ajalugu. Suure-Jaani raamatukogu kodulootoas on koduloolisi materjale võimalikult iga valla piirkonna kohta, mis on raamatukogutöötajate poolt aegade jooksul kokku kogutud ja säilitatud. Kuna Suure-Jaani raamatukogus töötades on kodulooline tegevus tavapärane osa tööst, sooviksin teada, kas see on sama tavapärane ka teiste valla raamatukogude töötajatele, et ka teised raamatukogud teevad sarnast tööd ja omavad kodulookogusid või teevad koostööd kohalike kodulootubadega.

Magistritöö koosneb viiest peatükist. Esimeses peatükis annan ülevaate kodu-uurimise ajaloost Eestis, Põhja-Sakala vallas ja Suure-Jaanis. Teine peatükk on pühendatud muuseumidele, muuseumitubadele ja kodulookogudele. Kirjeldan muuseumide olemust ja ülesandeid üldiselt ja Põhja-Sakala valla muuseume, muuseumitubasid ja kodulookogusid. Kolmandas peatükis tulevad vaatluse alla raamatukogud, nende olemus ja ülesanded, samuti tutvustan Põhja-Sakala valla raamatukogusid. Neljandas peatükis tutvustan uuringu meetodit ja valimit. Viiendas peatükis on uuringu tulemused ja analüüs.

1. KODULUGU, SELLE UURIMINE JA SÄILITAMINE

Monika-Aino Jõesaare raamatus „Küla kodu-uurija kukeaabits“ (Jõesaar, 2004) sissejuhatuses ütleb geograaf Andrus Ristkok, et „Koduümbruse kujunemise, ümberkujunemise, elanike päritolu, naabrite ja naabruskonna tekkeloo, kogu kodukandi tuntuse, selle põhjuste, kaugema ajaloo üksikasjalikum uurimine, lähema, osalt mahasalatud mineviku äraseletamine – see on põnev tunnetustegevus. Kaugeltki igaüks ei oska sellele tähelepanu pöörata.“ (Ristkok 2004:5).

Eesti Keele Instituudi ühendsõnastikus on öeldud, et kodulugu on „valdkond, mille sisuks on väikese piirkonna (sageli uurija kodukohta) kultuuri, ajaloo, looduse vms uurimine“ (EKI ühendsõnastik, 2024). Arvan, et igale inimesele meeldib teada oma kodupaiga ajaloost ja inimeste tegemistest. Osadele inimestele on kodu-uurimine aga huvialaks, millega tegeletakse suure kire ja armastusega. Tänu nendele inimestele on kodupaiga ja selle lähiümbruse minevik saanud teenitud tähelepanu ja inimesed on tänulikud, et nad on saanud oma pere ja kodukandi kohta teada senisest rohkemat.

1.1. Kodu-uurimise ajaloost Eestis

„Mitte tunda oma kodukohta on näotu ja häbiväärne, seda aga põhjalikult tundma õppida ja uurida on samavõrd kiiduväärne kui ka austav“, ütleb Claudius Rising oma Tartu kohta käivas ülevaates „Kõnest Tartu linnast“ (Muravjova, Kaja, 2015).

Eesti ajaloo kodu-uurimise ajalugu algab professor Marju Lepajõe andmetel Rootsist pärit Academia Gustaviana üliõpilase Johannes Claudii Risinghi 12. jaanuaril 1637. aastast ilmutatud „Kõnest Tartu linnast“ (Lepajõe, 1997). Jekaterina Muravjova ja Vaivara Kaja kirjutavad 2015. aastal „Maalehe“ artiklis „Millal hakati Eestis tegelema koduloo-uurimisega?“, et Risinghi tekstile järgnevad 1644. aastal avaldatud Johannes Gutsblaffi uurimus Võhandust ja August Wilhelm Hupeli topograafilised märkmed Liivi- ja Eestimaast aastatel 1774-1789 (Muravjova, Kaja, 2015).

Eesti kodu-uurijaid ühendav Eesti Kodu-uurimise selts asutati 1939. aastal ning 1990. aastal see taasavati (Pillak, 2016). Nõukogude perioodil jätkas sisuliselt seltsi tegevust Eesti NSV Teaduste Akadeemia juurde loodud kodu-uurimise komisjon (Järv, 1977:17).

Geograaf Andrus Ristkok (2009:11) kirjutab, et „J. Eilart on nimetanud kodu-uurimist tabavalt „kujuneva või muutuva elumiljöö mäluks“. Nii ongi kodu-uurijatest kujunenud selliste isikute ring, kes paljudel juhtudel esimesena avastavad, uurivad ja kirjeldavad sündmusi, nähtusi ja tähelepanu väärivaid asjaolusid kodukandi looduses, eluolus, asukateringis ning nendevahelistes suhetes. Tähelepanekuid tuleb kirjeldada, üldistada ja talletada kindlal viisil, et need oleksid edaspidi kasutatavad jätkuuringutes või teiste uurijate poolt, kellele need on omakorda allikmaterjaliks“.

Arvasin, et kodu-uurimise käsiraamatuid, õpetusi sellest, kuidas olla nende tähelepanekute kirjeldamises ja talletamises asjatundja, on aegade jooksul välja antud nii mõnigi, kuid Ristkok (2009:11) ütleb, et kuigi sellealaseid oskusi on lihvitud kogu meie kodu-uurimise „aukustäratava ajaloo vältel“, leidub vähe käepäraseid kokkuvõtteid nendest põhimõtetest, mida on kasulik järgida vastava materjali kogumisel ja talletamisel. Ristkoki (2009:11) sõnul ilmutati esimene teadaolev metoodiline juhend kihelkondade kodu-uurimuslikuks kirjeldamiseks üleskutsena „Üliõpilaste lehes“ 1914. aastal.

Märksa laiahaardelisem ja põhjalikum metoodiline käsiraamat oli Mihkel Kampmaa (enne eestistamist Kampmann) õpik „Kodumaatundmise õpewiis“, mis ilmus trükist 1917. aastal (Ristkok 2009:11). Ristkoki sõnul oli selle raamatu põhisisu suunatud just oma koduümbruse süstemaatilise vaatluse ja kirjeldamise võtetele, mis olid raamatu ilmumise ajal veel olulised õpetada ning ta arvab, et tänapäeval võib olla on need võtted juba kodu-uurijatele teada. Mihkel Kampmann ütleb „kodumaatundmise õpetuse vajaduse“ kohta järgmist: „Mida sügavamalt kodumaad tundma õpitakse, seda sügavamaks läheb armastus kodumaa vastu“ (Kampmann 1917:7).

Eesti Kirjanduse Seltsi kodu-uurimistoimkonna juhtnöörides kodu-uurijale ja stipendiaatidele koguteose „Eesti“ jaoks materjalide kogumise üle-eestilise kogumiskampaania jaoks kokku pandud spetsiaalsetes trükistes, mida levitati 1920. ja 1921. aastal, käsitleti põhjalikult piirkonna kirjeldamise võttestikku. Nõukogude ajal ilmus „Kodu-uurija käsiraamat“ 1966. aastal (Ristkok 2009:12) ja selle raamatu koostaja on Karl Müürisepp.

Andrus Ristkok on kirjutanud, et „Eesti ühiskonnale suhteliselt napilt antud iseolemise võimalus on arvatavasti olnud selleks ajendiks, miks nüüd harrastusteaduseks nimetatud kodu-uurimine on omal ajal sedavõrd silmatorkavale järjele arenenud, et ajal, mil see teisteski Euroopa maades päevakohaseks sai, käidi Eesti kogemustest matti võtmas. Teadlased, Tartu Ülikooli professorid Johannes Gabriel Granö, Edgar Kant ja August Tammekann, kes kujundasid kodu-uurimise võtted teaduslikke väärtusi „tootvaks“ meetodikaks, said ilmakeuulsaks. Kodu-uurijate toel ja osavõtul koostati meie kodumaa kohta mitu klassikalist teatmeteost (mitmeköiteline maakondlik koguteos „Eesti“, esimesed rahvuslikud entsüklopeedilised teatmeteosed jpt.“ (Ristkok, 2004:5).

Tartu Ülikooli kultuurikorralduse magistriõppe programmi aines „Kultuurigeograafia“ peetud loengus kirjeldas professor Taavi Pae, et kultuurigeograafia oli Eestis enne teist maailmasõda paljuski seotud kodu-uurimisega. Geograafia instituudi juhataja Johannes Gabriel Granö käivitas süstemaatilise kodu-uurimise. Pärast teist maailmasõda jätkus teatud mõttes kodu-uurimise traditsioon kultuurigeograafia uuringutes, loomulikult uue ideoloogia valvsa pilgu all. Geograaf Endel Varepi (1915-1988) kandidaaditöö „Keila ümbruse maastikud“ lähtub suuresti kodu-uurimisest. Biogeograaf Jaan Eilarti (1933-2006) töödes oli samuti palju kultuuriloolist, ta otsis tihti loominguliste inimeste seoseid nende kodupaiga loodusega (Pae, 2024).

„Kodu-uuriija käsiraamatu“ eessõnas öeldakse, et „Nõukogude Liidus on viimasel ajal tõusnud huvi kodu-uurimise vastu“ ja „Kodu-uurimisest on huvitatud paljud kohalikud asutused, nagu muuseumid, raamatukogud ...“ (Eesti NSV teaduste Akadeemia kodu-uurimise komisjon, 1966:5).

„Kodu-uurimise käsiraamatus“ öeldakse, et pärast teist maailmasõda kodu-uurimine hoogustus, selle edaspidisele arengule aitas kaasa Tartu Riikliku Ülikooli eesti kirjanduse, rahvaluule, ajaloo ja geograafia kateedrite tegevus, kuid paljud kohalikud kodu-uurijad tegutsesid uurimiskollektiividest üsna isoleeritult. Ka kodu-uurimishuviliste ringid, mis tekkisid mitmel pool rahvamajade ja raamatukogude juures, tegutsesid omaette. Kuid nii mõnigi sellise ringi tegevus saavutas väga suure ulatuse. Näiteks sisustati Viljandi rajoonis Kõpus külaraamatukogu juures kohaliku kolhoosi kodulooline ekspositsioon. (Kodu-uurimise käsiraamat, 1966:25).

Suure-Jaani raamatukogu raamatukoguhoidja ja kodu-uurija Merike Mikkori sõnul säilis Suure-Jaani raamatukogu kodulootoa kogus olev Suure-Jaani „Ilmatari“ seltsi raamatukogu just tänu nõukogude ajal töötanud raamatukoguhoidjatele (Mikkor, intervjuu). Kõige selle valguses on lause „meil on see kohustus“ - täiesti loogiline selgitus, kuna kodu-uurimise traditsioon paljudes raamatukogudes on olnud järjepidev.

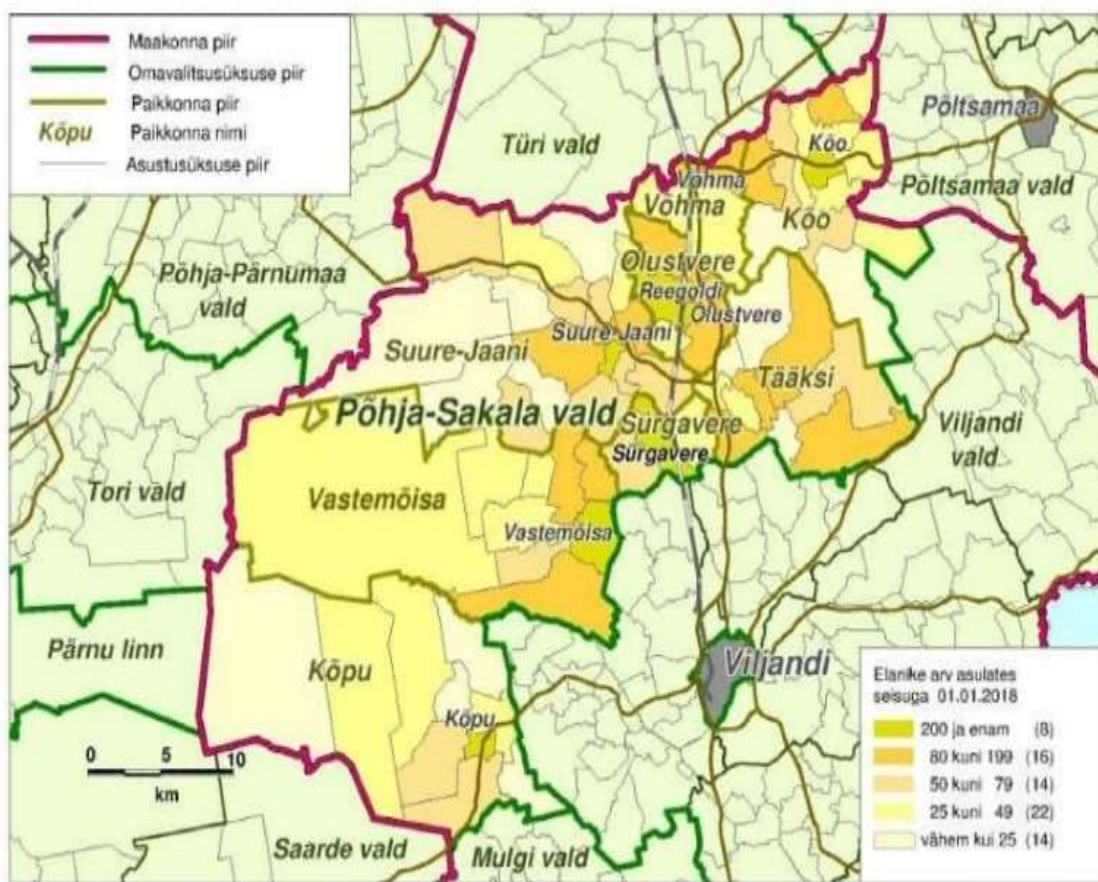
Ka Ristkoki (2004:5) sõnul on tähelepanuväärne, et kodu-uurimine on alates professor Granö ajast saadik olnud järjepidev. Ta toob välja, et kodumaa jätkuvat tundmaõppimist harrastusuurijate poolt ei ole katkestanud sõjad, okupatsioon ega repressioonidki. Paljud okupatsiooni ajal kättesaamatud olnud andmevaramud on nüüd tõsistele uurijatele avatud. Näiteks välismaal asuvad andmekogud, nõukogude võimu poolt suletud arhiivid või mitmed salastatud dokumendid. Eesti kodu-uurijatele on toeks Eesti Kodu-uurimise Selts, mis püüab anda igakülgset nõu ja abi (Ristkok 2004:5).

Kodu-uurimise ajalugu Eestis on muljetavaldav ja põnev. Töö on toimunud vaatamata poliitilisele olukorrale ja valitsuste vahetusele. Eesti kodu-uurijate tööd on aidanud inimestel teada saada ja mõista nende koduümbruse minevikku ning tunda ennast väarika rahva liikmena.

1.2. Kodu-uurimise ajaloost Põhja-Sakala vallas

Põhja-Sakala vald on kultuurilooliselt rikas. Valla piiridest on pärit A. H. Tammsaare vanemad, heliloojad Kapid, Johann Köler, Mart Saar ja paljud teised. Samuti ollakse uhked oma inimeste saavutuste üle nii minevikus, kui tänapäeval. Kodu-uurimisega on siin ikka tegeletud ja loodetavasti tegeletakse ka edaspidi.

Põhja-Sakala vald on haldusüksus Viljandi maakonnas, mis tekkis 2017. aastal, kui ühinesid Suure-Jaani vald, Kõo vald, Kõpu vald ja Võhma linn (Põhja-Sakala valla veebileht). Suure-Jaani on ajalooliselt välja kujunenud kihelkonnakeskus. Praeguses Põhja-Sakala vallas on esindatud Suure-Jaani, Kõpu ja Pilistvere kihelkonna külad, Suure-Jaani ja Võhma linn.

Joonis 1. Põhja-Sakala valla kaart. Allikas: Facebooki grupp „Põhja-Sakala valla infotahvel“.

Suure-Jaani raamatukogu on valla kodulooliste materjalide kogumise ja säilitamise seisukohast üheks väga oluliseks institutsiooniks. Töötan ise Suure-Jaani raamatukogus ning näen selle kasutamist ja täiendamist. Kodulootoa materjalid on osaliselt üleval Suure-Jaani raamatukogu veebilehel, mis praegu on uuendamisel ning mida pole täiendatud alates 2016. aastast (Suure-Jaani Raamatukogu, veebileht, 2025). Samuti tean, et Põhja-Sakala Raamatukogu uuele veebilehele (Põhja-Sakala Raamatukogu, veebileht, 2025) lisatakse ka Suure-Jaani raamatukogu kodulootoa materjalid. Põhja-Sakala valla kodulehel ja Põhja-Sakala valla arengukavas 2023-2030 Suure-Jaani raamatukogu kodulootuba märgitud pole.

Suure-Jaani raamatukogu kodulootoas on koduloolisi materjale võimalikult iga valla piirkonna kohta, mis on raamatukogutöötajate poolt aegade jooksul kokku kogitud ja

säilitatud. Koduloo uurimise ajaloo kohta Suure-Jaanis ja teistes valla piirkondades saab palju teada selle kodulootoa materjalidega tutvudes ja vesteldes Suure-Jaani raamatukogu raamatukogutöötaja Merike Mikkoriga. Ta on seda tööd teinud juba kaua ja südamega ning omab kontakte paljude valla kodu-uurijate või nende järeltulijatega.

Teine Põhja-Sakala valla jaoks oluline kodulooline liikumine kannab nimetust „Lepakose lugemised“. Merike Mikkor ütleb, et „Lepakose lugemised olid eesti põllumajandusteadlase professor Jaan Lepajõe ja tema sõprade koosviibimised, kus arutati ka koduloolisi teemasid“ (Mikkor, intervjuu). Suure-Jaani kihelkonnaga seotud professor Jaan Lepajõe korraldatud kokkusaamiste sarja „Lepakose lugemised“ kohta on 2012. aastal kirjutanud artikli Sürgavere koduloo uurija Endla Reiman ning Suure-Jaani kodulootoas on materjale selle sündmuse taaselustamise kohta Suure-Jaani raamatukogus.

1.2.1. Kodu-uurimise ajaloost Suure-Jaanis

Kirjalikke allikaid Suure-Jaani kodulookogu loomise alguse kohta ei ole ma leidnud, seetõttu tuginen Suure-Jaani raamatukogu raamatukoguhoidja ja kodu-uurija Merike Mikkori arvamusele. Merike Mikkor ütleb, et kodulookogu tekkis Suure-Jaani raamatukogus 1960. aastatel, kuid ta arvab, et midagi oli olemas juba varem, sest nõukogude perioodil säilitati Suure-Jaani raamatukogus ka näiteks „Ilmatari“ seltsi raamatukogu (Mikkor, intervjuu). „Ilmatari“ selts on aastal 1887 kooliõpetaja ja muusiku Joosep Kapi eestvedamisel Suure-Jaanis asutatud laulu-ja mänguselts. Selle seltsi aktiivsed tegelased olid ka Joosep Kapi pojad Hans ja Artur Kapp ning pojapojad Villem ja Eugen Kapp (Mikkor, intervjuu).

Mikkor tunneb hästi Suure-Jaani kodulootoa materjale ja tema sõnul selgub neist, et 27. septembril 1962. aastal toimus Suure-Jaani Linna raamatukogu ruumides kodu-uurimisringi asutamise koosolek. Päevakorras oli „Kodu-uurimisringi asutamine, ringi juhataja valimine ja koduloonurga rajamine“ (Mikkor, intervjuu). Mikkori sõnul sai kodu-uurimine Suure-Jaani piirkonnas aga suurema hoo sisse, kui 20. oktoobril 1984

kogunesid Suure-Jaani piirkonna kodu-uurimishuvilised kohaliku keskkooli saali kodu-uurimispäevale. 20. novembri ajalehes „Tee Kommunismile“ kirjutab ajakirjanik Enno Piir koosolekust Suure-Jaanis: „Kohale oli tulnud mitusada kuulajat kooli vanemate klasside õpilastest kuni pensioniealisteni. Esinesid Suure-Jaani Kooli direktor Ülo Kõpp teemal Kodu-uurimise sihtidest ja ülesannetest, Eesti NSV Teaduste Akadeemia teadur Vello Lõugas teemal Suure-Jaani kihelkonna muinasajast, Eesti Põllumajanduse Akadeemia professor Jaan Lepajõe rääkis Suure-Jaani mailt võrsunud kultuuritegelastest ja teadlastest. Olustvere Sovhoostehnikumi kauaaegsed õppejõud Ilmar Jõesoo ja Ilmar Juurak rääkisid Olustvere arengust iidsetest aegadest tänapäevani, Eesti Põllumajandusmuuseumi teadur Aimur Joandi kõneles oma vanaisast Ado Johansonist, kes oli meie esimene kutseline agronoom“ (Piir, 1984).

Ajakirjanik Enno Piir (1984) kirjutab ajalehes, et „Koosolijad võtsid aplausiga vastu teate, et Looduskaitse Seltsi Suure-Jaani osakonna juurde on asutatud 15-liikmeline kodu-uurimistoimkond, kes hakkab nüüdsest alates oma piirkonnas (endise kihelkonna piirides) tegelema kodu-uurimistööga“ (Piir, 1984). Merike Mikkor ütleb oma intervjuus, et selles ajaleheartiklis on ära nimetatud paljud Suure-Jaani piirkonnale olulisemad kodu-uurijad.

Piiri (1984) sõnul „sai toimkonna esimeheks Olustvere Sovhoostehnikumi õpetaja Ilmar Juurak, auesimees oli piirkonna kõige teenekam kodu-uurija Jaan Joandi, aseesimehed Suure-Jaani Keskkooli direktor Ülo Kõpp ja Olustvere tehnikumi kauaaegne ajalooõpetaja Ilmar Jõesoo, arhivaar Suure-Jaani raamatukogu juhataja Evi Valdmaa ja sekretär Olustvere tehnikumi õpetaja Eduard Veersalu. Toimkonna nõuandvad liikmed olid Suure-Jaani kihelkonnaga seotud Eesti Põllumajanduse Akadeemia professorid Jüri Kuum ja Jaan Lepajõe, Eesti Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudi teadur Vello Lõugas, lisaks kolhooside juhtivad töötajad Rein Valdma ja Martin Linnas, pedagoogid Endel Leinsoo, Kaljola Koppel ja Erik Saluveer ning loodusluuletaja Ena Pöder“ (Piir, 1984).

Merike Mikkor kirjutab ajaleht „Leole“ 2015. aasta veebruarikuu numbril artiklis, et „18. detsembril 2014. avati Suure-Jaani raamatukogus, mis asub 2013. aasta sügisest Suure-Jaani Kondase majas, kodulootuba, millele panid põhiliselt aluse kauaaegne Suure-Jaani raamatukogu juhataja Evi Valdmaa ja kodu-uurija Jaan Joandi. Korralik paljundusmasin oli soetatud eelmisel aastal, millega saadi teha nii mustvalgeid kui ka värvilisi koopiaid ning skaneerida fotosid arvutisse. Kodulootoa loojad olid väga tänulikud kõikidele

inimestele, kes olid toonud raamatukogusse oma vanu dokumente ja fotosid ning aitasid ka fotodel olnud inimesi tuvastada“ (Mikkor, 2015).

Ajalehe „Sakala“ ajakirjanik Egon Valdaru (2015) kirjutab vastavatud kodulootoa kohta, et selles on “talletatud piirkonna võimas minevik. Oma paksud kaustad on muusikutel ja heliloojatel Joosep, Artur, Villem ja Eugen Kapil, Mart Saarel ning kunstnikel Johann Köleri ja Paul Kondasel. Samuti on eraldi kaust piirkonnast pärit teadlaste kohta, samuti tervishoiu ja teiste valdkondade materjalidega“. Valdaru (2015) lõpetab artikli Suure-Jaani tuntud kultuuriaktivisti Uno Jürissoni sõnadega, et „kodulootoa asutamine on väga tore ja tähelepanuväärne ettevõtmine. Oma ajalugu peab tundma ja mäletama. Jürissoni jutu järgi tegutses Suure-Jaanis ka ajalooklubi, aga raamatukogu on mineviku talletajana olnud tema hinnangul järjekindlam“.

Põhja-Sakala valla arengukavas aastateks 2023-2030 on üheks kultuurivaldkonna tegevussuunaks kohaliku ajaloo ja pärimuse kogumine, säilitamine ja esitlemine; strateegilistes eesmärkides seatakse sihiks, et valla kultuuriobjektid ja vaatamisväärsused on renoveeritud ja heas korras ning valla visioon näeb ette, et hoitakse kultuuripärandit ja kodukoha traditsioone (Põhja-Sakala valla arengukava 2023-2030, 2025). See arengukava annab lootust, et Põhja-Sakala vallas on loodud head tingimused, et säiliks kohalik kultuuripärand.

Suure-Jaani kihelkonnast pärit põllumajandusprofessor Jaani Lepajõe üle on Suure-Jaani piirkond ikka uhkust tundnud. Järgnevalt tuleb juttu tema algatatud ja läbi viidud koduloo- ja rahvuskultuuri alastest kokkusaamistest, mida siis ka Suure-Jaanis taaselustati hiljem, ilma temata.

1.2.2. „Lepakose Lugemised“

Suure-Jaani kihelkond on uhke oma tublide inimeste üle. Oleme uhked, et meie seast on võrsunud inimesi, kes on oma tööga andnud suure panuse nii Eesti arengule laiemalt, kui ka aidanud kaasa oma kodukandi edenemisele. Üheks nendest on Eesti Põllumajanduse

Akadeemia maaviljeluse professor Jaan Lepajõe. Selle töö seisukohalt on oluline, et Jaan Lepajõe (1928-1999) oli ka suur koduloo huviline ja aktiivne kodu-uurija.

Sürgavere kodu-uurija Endla Reimann (2012) kirjutab ajalehes „Maaleht“, et Eesti Põllumajanduse Akadeemia maaviljeluse professor Jaan Lepajõe „korraldas aastatel 1992-1998 suviti oma sünnikodus koduloo ja rahvuskultuurialaseid talusümposioone, nimetades neid „Lepakose Lugemisteks““ (Reimann, 2012).

Reimann kirjutab, et „Maikuu viimasel laupäeval kogunesid taas huvilised Tiit Lepajõe kutsel tema isatallu, et tähistada omalaadsete kokkutulekute algust, mis said teoks juba 20 aastat tagasi“ (Reimann, 2012). Reimann jätkab samas: „Esmakordselt kohtuti Lepakosel 15. augustil 1992. aastal. Kuulati Jaan Lepajõe ettekandeid teemal „Alternatiivne põllumajandus ja alternatiivne eluviis“ ning „Lepakose küla ja selle ümbruse ajaloost.“ (Reimann, 2012). Reimanni andmetel toimusid kokkusaamised igal aastal juulis või augustis ja igal kokkusaamisel oli oma teema, näiteks 1993. aastal arutleti eestlaste kestmajäämise üle. Kohtumiste teemad olid valitud ka piirkonna kultuuritegelaste järgi nagu Mart Saar, muusikute Kappide perekond, aga ka Jaan Lepajõe. Esinejad olid muusikateadlane Johannes Jürisson, Endel Vingissar, Heino Veldi, Valve Jürisson, Helmut Mõtsink. Lepakose Lugesed on toimunud ka näiteks Suure-Jaani raamatukogus, Lubjassaares ja Hüpassaares (Reimann, 2012).

Professor Jaan Lepajõel oli määratlus „Suure-Jaani fenomen“, „millega ta tõi esile Suure-Jaani-Vastemõisa-Kaansoo kolmnurka jääva paikkonna eripära“ (Reimann, 2012). Lepajõe sõnul olid „antud paikkonnast sirgunud või põlvnenud sellised vaimukultuuri suurkujud, nagu Johann Köhler, Mart Saar, Anton Hansen Tammsaare, Lydia Koidula, muusikud Kapid“ (Reimann, 2012). Sinna hulka kuulub kindlasti ka Jaan Lepajõe ise ning teine Eestimaa põllumajanduse esindaja Jüri Kuum. Professor Jüri Kuum oli Eesti Põllumajandusmuuseumi mõtte algatajaks ja üheks elluvijaks (Reimann, 2012).

Suure-Jaani raamatukogu kauaaegse raamatukoguhoidja Merike Mikkori sõnul avaldati nende kohtumiste väljunditena koduloolisi artikleid ajalehtedes ja ajakirjades, kuid professor Jaan Lepajõe tegi koduloolist koostööd ka Suure-Jaani raamatukoguga. Samuti tegid raamatukoguga koostööd Endel Vingissar, Vello Lõugas, Johannes Jürisson. Johannes Jürissoni sulest on ilmunud 2003. aastal raamat „Muusikud Kapid ja Suure-Jaani“, mille andis välja kirjastus „Maalehe Raamat“. Raamatu kirjutamise ajal käis

Jürisson korduvalt Suure-Jaani raamatukogus arutamas, kellega rääkida ja kust saada infot raamatu valmimiseks. Johannes Jürisson oli raamatukogus sage külaline. Vello Lõugas tõi raamatukokku arhiividest materjale. Jaan Lepajõe käis Tartu Kirjandusmuuseumis, et tuua Suure-Jaani raamatukogus olevale Lembit Kulbini käsikirjalisele tööle „Taevere valla ajalugu kuni Põhjasõjani“ sealt puudu olevad viited. Viited on praegu ümbrikus. Samuti külastas raamatukogu tihti Vallo Raun. (Mikkor, intervjuu).

Suure-Jaani raamatukogu kodulootoa materjalidest selgub, et Suure-Jaani raamatukogu soovis professor Lepajõe poolt 1992. aastal algatatud kohtumiste sarja „Lepakose Lugemised“ taaskäivitada. Aastal 2013. aasta 1. märtsil tähistas Suure-Jaani raamatukogu Jaan Lepajõe 85. sünniaastapäeva järjekordsete „Lepakose Lugemistega“. Kodulootoa materjalidest selgub, et 16. märtsil 2013 toimusid Heliloojate Kappide Majamuuseumis „Lepakose lugemised 2013“. Üritus oli pühendatud Jaan Lepajõe, heliloojatele Kappidele ja koolijuht Madis Raabele (Suure-Jaani kodulootuba, 2025). Suure-Jaani kodulootoa materjalides on kajastatud, et „XIV Lepakose Lugemised“ „Nähtamatud väärtused meie ümber“ toimus 29. augustil 2014 (Suure-Jaani kodulootuba, 2025) ja see oli Suure-Jaani raamatukogu raamatukoguhoidja Merike Mikkori sõnul viimane nimetatud kohtumiste sarja üritus, mis hääbus Mikkori sõnul eestvedajate puudumise tõttu (Mikkor, intervjuu).

2. MUUSEUMID, MUUSEUMITOAD JA KODULOOKOGUD

Järgnevas peatükis kirjeldan muuseumide olemust ja ülesandeid, Põhja-Sakala valla muuseume, muuseumitubasid ja kodulookogusid. Minu töös leiab muuseumide valdkond kajastamist sellepärast, et muuseumid, uurivad, koguvad, säilitavad ja eksponeerivad materiaalselt ja vaimset pärandit samamoodi, nagu ka kodulootoad ning kodulookogud. Kodulootoad ja kodulookogud on minu otsene uurimisobjekt, kuna paljud raamatukogud tegelevad kodulooga igapäevaselt. Samamoodi kajastan neid muuseume, mis on ära mainitud koos kodulootubadega Põhja-Sakala valla dokumentides.

2.1. Koduloomuuseumide olemus ja ülesanded

Eesti Keele Sihtasutuse poolt Tallinnas 2009. aastal välja antud „Eesti keele seletava sõnaraamatu“ andmetel on mõiste „koduloomuuseum“ „mingi piirkonna loodust, majandust, kultuuri ja ajalugu tutvustav ja uuriv muuseum“ (Eesti keele seletav sõnaraamat, veebileht). Mariann Raisma kirjeldab oma 2023. aastal kaitsitud doktoritöös „Muuseumi võim. Muuseum kollektiivse mälu kujundajana Eestis 20. sajandi murranguperioodidel“ koduloomuuseumide kujunemisest järgmist: „Eesti kontekstis on kõige olulisem põgusalt peatuda koduloouurimisest [...] välja kasvanud koduloomuuseumide traditsioonil. Nõukogude Liidus kujunesid koduloomuuseumid välja 1920. aastatel eesmärgiga tegelda „koduks“ peetava territooriumiga ning kuigi kasutusel oli mitterahvuslik termin, siis suur osa koduloouurimisest oli seotud rahvusliku pärandi ja ajalooaga“ (Raisma, 2023). Autor jätkab koduloomuuseumide ülesannete kohta tollel ajal: „Koduloomuuseumid olid ametlikult suunatud territooriumi komplekssele uurimisele eelkõige rahvamajanduse huvidest lähtuvalt, samuti pidid nad toetama teadusasutusi maa loodusressursside uurimisel ja tegelema noorte patriotilise kasvatamisega, kuid nad mängisid olulist rolli ka (eelkõige) kohaliku kultuuri, hariduse ja elanike ühiskondliku aktiivsuse tõstmisel“ (Raisma, 2023).

Raisma kirjutab Eesti muuseumipoliitikast 1953. aastal ja koduloomuuseumide loomisest: „Muuseumiväli ühtlustati, jagati need ümber vabariiklikeks kesk-, koha-, erija ja memoriaalmuuseumiteks. Kohamuuseumide abil, millest kujunesid rajoonide koduloomuuseumid, loodi üle-eestiline muuseumide võrgustik“ (Raisma, 2023). Autori andmetel oli 1955. aastaks üle Eesti üheksa rajooni või rajoonidevahelist koduloomuuseumi" (Raisma, 2023).

Anu Kannike kirjutab nõukogude-aegset muuseumipoliitikat kirjeldades: „Nõukogude muuseumipoliitika suunas teadlikult eesti rahvuslikku mälu, mõtestades oma huvides ümber eestlastele olulised mäluaigad ja isikud ning integreerides need osaks uuest ametlikust narratiivist. Selle tegevuse sihiks oli niisuguste paikade ja inimeste sidumine uue ideoloogiaga ning illusiooni loomine nõukogude võimu kultuurisõbralikkusest“ (Kannike, ilmumas, 2025). Nõukogude aja positiivne pool majamuuseumide vaates oli see, et neid asutati palju ja mõnda aega sallis võim nendes ka rahvuslikku tegevust. Eesti haritlaste vaatepunktist pakkusid nõukogude aegsed majamuuseumid eesti haritlastele võimalust jätkata rahvakultuuriga tegelemist (Kannike, ilmumas, 2025). Nüüdseks on siis majamuuseumide aeg ümber saamas.

Kui kodulugu ikka veel uuritakse ja säilitatakse, siis mõiste „koduloomuuseum“ tundub olevat jäänud minevikku. Eesti Kultuuriministeeriumi veebilehel „Muuseumid Eestis“ pole kirjas ühtegi koduloomuuseumi (Muuseumid Eestis, KM veebileht). Kui Google'i otsingumootoris sisestada sõna „koduloomuuseum“, siis otsingutulemuste põhjal tundub, et siin-seal üle Eesti võib koduloomuuseumi ikkagi leida. Näiteks võib tuua Tõrva valla hallata olev Helme koduloomuuseumi. Kuna informatsioon muuseumi kohta on kirjas Tõrva valla kodulehel, võib loota, et see info on tõene. Kuid teades, kuidas võib juhtuda, et kodulehekülgedel on info vananenud, siis enne kohale minekut peaks ikkagi kontrollima kodulehel antud informatsiooni õigsust.

Statistikaameti andmetel, nende andmebaasi uurides „Muuseumid liigi järgi“ alajaotust, võib aru saada, et kui varemalt koguti statistilisi andmeid ka koduloomuuseumide kohta, siis aastast 2019 seda enam ei tehta (Statistikaamet, veebileht).

Eesti Kultuuriministeeriumi veebileht edastab Statistikaameti andmeid, mille kohaselt on Eestis 103 muuseumi (Muuseumid Eestis, KM veebileht). Käesoleva magistritöö seisukohalt on oluline info,, et lisaks 103 muuseumile on veel umbes 95 ekspositsiooni,

mille moodustavad muuseumitoad, hobimuuseumid, vanavarakogud ja erakollektsioonid (Muuseumid Eestis, KM veebileht).

Kultuuriministeriumi veebilehelt saab teada, et Eestis pole muuseumide registrit ning muuseumitegevuseks pole vaja tegevusluba (Muuseumid Eestis, KM veebileht). Eesti muuseumiseaduses toodud muuseumi definitsioon on 2023. aasta versioonis järgmine:

„Muuseum käesoleva seaduse tähenduses on juriidiline isik või asutus: 1) kellel on muuseumikogu, mille museaalidest vähemalt poolte omanik on muuseum või vähemalt poolte kohta on sõlmitud vähemalt 50-aastane kasutusleping või riigile kuuluva muuseumikogu kasutamise tähtajatu leping; 2) kes kogub eesmärgipäraselt vaimset või materiaalselt kultuuri- või looduspärandit; 3) kes peab museaalide üle arvestust, lähtudes muuseumide rahvusvahelistest dokumenteerimispõhimõtetest; 4) kes tagab muuseumikogu pikaajalise säilimise; 5) kelle muuseumikogu on huvilistele kättesaadav; 6) kes teeb muuseumikoguga seotud uurimis- või teadustööd ja esitab regulaarselt selle tulemusi avalikkusele näituste, haridustegevuste või -sündmuste ja teaduslike või populaarteaduslike publikatsioonide vahendusel; 7) kes ei jaota kasumit.“ (MuuS § 2(1))

Kultuuriministerium annab hinnangu, kas asutus vastab muuseumi definitsioonile tavaliselt siis, kui nende poole pöördutakse sooviga saada riigilt toetust või sooviga liituda muuseumide infosüsteemiga MUIS (Muuseumid Eestis, KM veebileht). Muuseumitoad, hobimuuseumid, vanavarakogud ja erakollektsioonid, mis on külastajatele avatud, kuid mis ei tegutse muuseumiseaduse kohaselt ja kus töö on korraldatud ühiskondlikel alustel, uurimistööd ei tehta ning eksponaadid ei ole dokumenteeritud või arvele võetud, loetakse kultuuriministeriumi andmetel ekspositsioonideks (Muuseumid Eestis, KM veebileht). Põhja-Sakala vallas asuvad muuseumitoad, vanavarakogud ja erakollektsioonid klassifitseeruvad selle info põhjal pigem ekspositsioonideks, kuigi töö korraldamine „ühiskondlikel alustel“ võib-olla igal pool ei kehti.

Väikestel muuseumidel on tänapäeva majandussituatsioonis üleüldiselt raskem hakkama saada. Fiona Candini raamatus „Micromuseology: an analysis of small independent museums“, mis on välja antud 2016. aastal Londonis, nimetab ta „mikromuuseumideks“ „väikesi, sõltumatuid, ühe teemaga seotud muuseume“ (Candin, 2016:1). Samas kirjutab

Candin, et „nende kasvav arv Suurbritannias 1980ndatel ja 1990ndatel võib viidata kasvavale ajalooteadlikkusele kogu Suurbritannia elanikkonna hulgas“ (Candin, 2016:1).

Fiona Candin (2016:2) arutleb väikeste muuseumide tähenduse üle: “Väikeseid muuseume käsitletakse valdavalt kogukonna seisukohast, viidates sellele, et nende tähtsus piirdub nende vahetu asukohaga“. Kui mõelda Suure-Jaani Heliloojate Kappide Majamuuseumist, siis selle muuseumi tähtsus peaks olema suurem, kui ainult kogukonna sisene. Heliloojad Kapid on andnud eesti muusika varamusse olulise panuse, kuid see võib vaikselt ununeda, kui Suure-Jaanis kaob majanduse tõmbetuultes võimalus Heliloojate Kappide Majamuuseumi näol seda tutvustada ja meeles hoida. Ka Candin ütleb, et tema raamatu eesmärk on seada kahtluse alla mikromuuseumide näiliselt „piiratud“ või „kohalik“ iseloom (Candin, 2016:5).

Eesti riik on 2000. ja 2010. aastatel investeerinud pigem suurtesse keskmuuseumidesse, eesmärgiga suurendada muuseumide atraktiivsust külastaja jaoks, aga ka muuseumi võimet omatulu teenida (Reidla 2021:202). Etnoloog ja muuseumiuurija Jana Reidla kirjutab oma doktoritöös, et Eesti „muuseumipoliitikas pööratakse palju tähelepanu majandamise efektiivsusele ja tõhusale juhtimisele“, mille üheks instrumendiks on olnud muuseumide sihtasutusteks muutmine (Samas). Kokkuvõttes toob Reidla (2021:207) välja paratamatu vastuolu, mis on kujunenud muuseumide haridusliku ja sotsiaalse rolli ning kaubanduslike eesmärkide täitmise vahel, märkides, et üksnes ettevõtluse eeskujudele suunatud muuseum võib kaotada oma usaldusväarsuse ühiskonnas.

Kuigi Reidla keskendub oma doktoritöös suurtele keskmuuseumidele, on nende toimimismudel sageli eeskujuks väikestele. Nii võib näha, kuidas Eestis ka väikeste muuseumide omanik – sageli on selleks kohalik omavalitsus – otsib võimalusi, kuidas muuseume jätkusuutlikult majandada ja säilitada. Riigi kultuuripoliitika vaates on omatulu teenimise ja oma vara paindliku kasutamise seisukohast parim muuseumi omandivorm sihtasutus (Reismaa, 2015).

2.2. Põhja-Sakala valla muuseumid, muuseumitoad ja kodulookogud

Teatavasti omavad muuseume ka kohalikud omavalitsused, 2023. aasta seisuga on Eestis 44 kohaliku omavalitsuse muuseumi (Muuseumid Eestis, KM veebileht). Nende hulka kuulub ka Heliloojate Kappide Majamuuseum, mis kuulub Põhja-Sakala vallale.

Selles alapeatükis kirjeldan Põhja-Sakala vallaga seotud muuseume, muuseumitubasid ja kodulookogusid, mis on ära märgitud Põhja-Sakala valla koduleheküljel ja Põhja-Sakala valla arengukavas aastateks 2023-2030.

Põhja-Sakala valla halduses on Heliloojate Kappide majamuuseum, Võhma muuseumituba, Sürgavere muuseumituba ja Kõpu muuseumituba. Lisaks on mulle minu töö tõttu teada veel kodulookogusid üle valla ning ka raamatukogude juures on teadaolevalt kodulookogusid.

Põhja-Sakala valla kodulehel on lisaks eelnimetatutele muuseumidele ja muuseumitubadele veel Põhja-Sakala valla piiridesse jäävad Mart Saare majamuuseum Hüpasaares, mis on alates 2025. aasta veebruarist Sihtasutuse Viljandi Muuseum filiaal¹ (Kultuuriministerium, uudised, veebileht, 2025), Lubjassaare talumuuseum, mis on kunstnik Johann Kõleri kodukoht-muuseum ning on eraomand ja Olustvere muuseum, mis kuulub Olustvere Teenindus- ja Maamajanduskoolile. Kuna nimetatud muuseumid ei ole Põhja-Sakala valla halduses, neist ma oma töös pikemalt ei kirjuta.

¹ Mart Saare majamuuseum kuulus kuni 2025. aastani kultuuriministeriumi veebilehe andmetel riigimuuseumide kategooriasse ning oli Viljandi Muuseumi filiaal (Muuseumid Eestis, KM veebileht). Alates 2025. aasta veebruarist toimus ka Mart Saare majamuuseumi omandivormis muudatus, kuna Viljandi Muuseumist sai riigi osalusega sihtasutus (Kultuuriministerium, uudised, veebileht, 2025).

2.2.1. Heliloojate Kappide majamuuseum

Suure-Jaanis asuv Heliloojate Kappide muuseum on Põhja -Sakala vallale kuuluv majamuuseum, mis asutati 1971. aastal tollase Viljandi Koduloomuuseumi filiaalina. 1996. aastast on Heliloojate Kappide muuseum munitsipaalomandis. 2012. aasta 1. jaanuarist alates on muuseum Suure-Jaani kultuurimaja struktuuriüksus (Muuseumid, Põhja-Sakala valla veebileht).

Ajaloolane ja etnoloog Anu Kannike kirjutab artiklis „Kodust majamuuseumi – museoloogiline vaade“, et „majamuuseumide buumiajaks sai nõukogude aeg“, kuigi majamuuseumide alused olid loodud juba Eesti ajal (Kannike, ilmumas, 2025). Kannike kirjutab ka, et „saksa kultuuriruumis seostuvad majamuuseumid esmajoones kogukondlikku traditsiooni kandvate koduloomuuseumide või -tubadega“ (Kannike, ilmumas, 2025). Eelneva põhjal on majamuuseumid ja kodulootoad, mida minu uurimus käsitleb, üksteisega tihedalt seotud.

Kirjutasin magistriõppekava aine „Näitused ja interpretatsioon“ raames Heliloojate Kappide Majamuuseumi püsinäituse kohta analüüsi. Selleks intervjueerisin muuseumitöötajat Merike Saaremetsa, kes lisaks muuseumitööle oli ka Suure-Jaani luteri kiriku organist. Muuseumis töötas ta aastast 2013. Selle aasta jaanuaris meie hulgast liiga vara lahkunud Merike Saaremetsa teadmised heliloojatest Kappidest ning üldse Suure-Jaani kultuurielu kohta on hindamatud. Merike Saaremets (2023) rääkis intervjuus, et „maja ehitas möödunud sajandi kahekümnendatel aastatel Hans Kapp, kes oli Suure-Jaanis köster, kooliõpetaja ja koorijuht, kelle isa omakorda, Joosep Kapp, oli samuti köster ja kohaliku kihelkonnakooli õpetaja. Joosep Kapp andis ka välja aastal 1878 esimese geomeetriaõpiku, mis jäi aastateks ainukeseks sellelaadseks õpikuks. Kihelkonnakoolidele ja iseõpetuseks välja pannud J. Kapp. Pärast Hans Kappi oli maja koduks Hansu poja Villem Kapile“ (Saaremets, 2023).

Heliloojate Kappide Majamuuseumi ekspositsiooni kohta leiab infot Suure-Jaani muusikafestivali kodulehelt (veebuar, 2025). Igasuvine Suure-Jaani muusikafestival jõuab alati vähemalt korra heliloojate muuseumi. Seal on toimunud festivali avamisüritusi, aga ka konkursse, kontserte, lõunatunde. Ilusa ilma puhul on kasutatud ka

muuseumi aeda (Heliloojate Kappide majamuuseum. Suure-Jaani muusikafestival, veebileht).

Muusikafestivali veebilehelt leiab ka lühikokkuvõtte maja sisustusest, informatsiooni mööbli ja muusikariistade kunagiste omanike kohta ja ruumide paigutusest. „Muuseumi esimesel korrusel paiknevad näituseruum, töötuba, magamistuba ja muusikatuba, mis kuni renoveerimiseni aastal 1998 oli söögisaal – maja teine korrus ootab kasutuselevõtmist. Valdavalt pärineb eksponeeritud mööbel Hans Kapilt, osaliselt ka Joosep Kapilt. Töötoas oleval pianiinol on komponerinud enamiku oma helitöödest Villem Kapp. Muusikatoas asub Eugen Kapile kuulunud tiibklaver“ (Heliloojate Kappide majamuuseum. Suure-Jaani muusikafestival, veebileht).

Omavalitsused väljendavad sageli mõtet, et neil on üha raskem nende omanduses olevaid väikeseid koduloomuuseume ülal pidada. Sama mure on ka Põhja-Sakala vallas. Valla ametnikud ja elanikud arutlevad juba mitu aastat, kuidas lahendada heliloojate Kappide majamuuseumi säilimise probleem. Sellel teemal on kirjutatud ohtralt artikleid. Põhjaliku ülevaate mõlema poole seisukohtadest annab Suure-Jaani muusikateadlase Jelena Sulamanidze artikkel ajakirjas „Muusika“ 2023. aastal. Lõpetuseks ütleb ta „Vald võib tõesti uhke olla oma kultuuripärandi üle, tuleb ainult mõelda, kuidas seda pärandit tulevikus paremini ja tulusamalt eksponeerida“ (Sulamanidze, 2023).

Sulamanidze (2023) peab selle muuseumi materjalidest uurijate seisukohalt kõige põnevamaks ja hinnalisemaks eksponeerimata dokumentide arhiivi: „heliteoste käsikirjad, kirjavahetused, fotod, raamatud, noodid ja muud ajaloolise ja tähtsusega materjalid, mis esindavad kultuurielu laiemalt, kui ainult seoses Kappide perekonnaga.“ Ta lisab, et „Paljud tähtsad dokumendid (nende hulgas ka helilooming) vajaksid sissekandmist muuseumide infosüsteemi ja on väärt, et olla digitaliseeritud ja avalikult kättesaadavad kõigile huvilistele“ (Sulamanidze, 2023).

Põhja-Sakala valla arengukava tegevuskavas aastateks 2023-2030 punktis 4, mis on kultuuri, külaliikumise ja kodanikeühenduste tegevuskava, öeldakse, et „Kappide majamuuseumile tuleb leida uus omanik, museaalid üle anda Suure-Jaani Kultuurimajja, osaliselt Viljandisse või otsustuskorras anda Rahvusvahelisele Kappide Ühingule“ (Põhja-Sakala valla arengukava tegevuskava 2023-2030, Põhja-Sakala valla arengukava ja eelarvestrateegia, Põhja-Sakala valla veebileht, 2025). Valla esindaja ütles vestluses töö

autoriga, et „kommenteerib nimetatud lõiku lähtuvalt isiklikust arvamusest, kuna selle punkti täitmisel praeguseks edasi liigutud ei ole“ (KOV, vestlus).

Kappide majamuuseumi pidamine on olnud ju murekoht juba kaua ning selle pärast on südant valutanud vaat et kogu vald. Kohaliku omavalitsuse esindaja isiklik arvamus on, et: „selliselt punkti sõnastades on endale aru antud, et majamuuseumi ei suudeta parimal moel hallata. [...] Ei pruugi jätkuda nii, nagu kirjeldatud, aga millised oleksid alternatiivsed võimalused, praegu ei tea“ (KOV, vestlus).

Muuseumide teema üldiselt on valla arengukavas ka mainimist leidnud. Samas tegevuskavas on kirjas, et koostatakse ka muuseumide tegevuse visioon ja arengukava, mis koostatakse koos Põhja-Sakala Kultuurikeskuse arengukavaga (Põhja-Sakala valla arengukava tegevuskava 2023-2030, valla veebileht, 2025). Seda arengukava punkti kommenteerib kohaliku omavalitsuse esindaja samuti oma isiklikust vaatenurgast järgmiselt: “Kuna Kappide muuseum on Kultuurikeskuse struktuuriüksus, on mõistlik, et nende arengukava koostamise käigus käsitletakse ka muuseumiga seonduvat ja hinnatakse selle arenguvõimalusi oludes, kui jätkatakse senisel moel. Samas on kõik koduloolisi kogusid ja materjale puudutav vägagi raamatukogu teema. See tähendab, et ka raamatukogu arengukava koostamisel leiab see temaatika kindlasti oma koha. Võib-olla jõuamegi parimate lahendusteni kodulookogude süsteemsel loomisel, hooldamisel, edendamisel just nende kahe asutuse arengukava koostamise protsessis. Valdcondlikud arutelud sel teemal on käimas ja hea oleks jõuda käesoleva aasta lõpuks arusaamale, kuidas tänastes oludes on kõige õigem jätkata“ (KOV, vestlus).

Heliloojate Kappide majamuuseumi kohta on aastal 2016 kirjutanud Peeter Mägi magistritöö, mille pealkiri on „Heliloojate Kappide majamuuseumi kohalike sidusrühmade ootused muuseumile“. Selle töö kokkuvõttes ütleb autor, et „Olulisena näevad kõik intervjuueeritud visioonis muuseumit kui kohaliku identiteedi kujundajat“ (Mägi, 2016).

Heliloojate Kappide majamuuseum on Suure-Jaanile, Põhja-Sakala vallale ja selle elanikele tähtis kultuurilooline objekt ning tihedalt seotud Suure-Jaani muusikafestivaliga. Muuseumi ülalpidamine nõuab vallalt rahalisi vahendeid, mida napib. Kuid lahenduse poole liigutakse.

2.2.2. Võhma muuseumituba

Võhma muuseumituba saab külastada etteteatamisel Võhma teenuskeskuse meiliaadressil ja sama asutuse telefoninumbrile helistades. (Muuseumid, Põhja-Sakala valla veebileht). Võhma muuseumituba nimetatakse nii muuseumiks, kui ka muuseumitoaks. Allikates kajastamine on erinev ja see võib mõjuda eksitavalt, kuid tegemist on ühe ja sama koha ja kodulookoguga, mida ma siinkohal nimetan Võhma muuseumitoaks.

Muuseumituba asutati Võhma raamatukogu töötaja sõnul juba 1990ndate alguses, aga oli tegevuseta aastatel 2016-2023. Muuseumituba sai uue elu sisse 2024. aastal, kui Põhja-Sakala valda tuli tööle tagasi Põhja-Sakala valla raamatukogude direktoriks muuseumituba ja Võhma Ajaloosõprade Seltsi üks eestvedajaid ja muuseumi asutajaid Monika Jõemaa. Muuseumituba loomise ajal töötas ta Võhma Koolis raamatukogu juhatajana. Ajalehes „Sakala“ 3. mail aastal 2008 ilmunud artikkel „Võhmasse rajatakse muuseum ja vaatetorn“ annab teada, et „2002. aastal asutatud Võhma Ajaloosõprade Selts on tuletõrjetorni kõrval olevas majas paiknevasse saali kogunud mitmesuguseid eksponaate ja kokku seadnud väljapanekuid nii hiljutistest linnapäevadest kui kunagisest tuletõrjeühingust, eksporditapamajast ja raudteest.“ (Valdaru, 2008).

Monika Jõemaa ütleb sealsamas artiklis, „et nende ühingu hing on Võhma gümnaasiumi kunagine õppealajuhataja Endel Rõuk“, kes kogus materjale ja koostas näitusi (Valdaru, 2008). Suure-Jaani raamatukogus töötades olen aru saanud, et praegu hoiavad muuseumituba silma peal lisaks Monika Jõemaale ka Võhma raamatukogu töötajad.

Võhma linna arengukava aastateks 2015-2025 nägi ette punktis 5.2.2. „Võhma Muuseumi kogude täiendamise ja kasutamise“ (Võhma linna arengukava 2015-25, veebileht). Samas kirjeldatakse, et „linnarahva identiteedi ja kokkukuuluvustunde seisukohalt on oluline linna ja kihelkonna ajaloo ning kultuuripärandi süstematiseeritud uurimine“ (Võhma linna arengukava 2015-25, veebileht). Arengukava koostati aastani 2025, kuid 21. oktoobril 2017. aastal liitus Võhma haldusreformi tulemusena Põhja-Sakala vallaga (Põhja-Sakala valla veebileht). Võhma linna arengukava järgi oleks Võhma Muuseumil olnud kuni käesoleva aastani vallavõimude poolt rohkem toetust ja kindlust eksisteerimise tarvis, kuid tundub, et omavalitsuste reformi tõttu on muuseumi tähtsus

vähenenud. Milline mõju täpselt Võhma muuseumi tegevuse soikumisele oli haldusreformil, tuleks veel täiendavalt uurida.

15. juunil 2019 toimus Väike-Maarja muuseumi ja MTÜ Viru Instituut korraldatud muuseumipäev Väike-Maarjas, kus arutati koos omavalitsuse ja väikemuuseumide esindajatega ning kodu-uurijatega Virumaa kohalike muuseumide olukorda ja otsiti võimalusi koostöök (Grünfeldt, 2019). Sellel kohtumisel tõdeti, et „pärast haldusreforme pole muuseumide olukord kiita“ ja tõdeti, et see probleem on mujalgi (Grünfeldt, 2019). Tahan sellega öelda, et haldusreformi tulemusena jäid paljud väikemuuseumid ebakindlasse olukorda, nagu näiteks Võhma muuseum ning neil tuleb hakata oma vajalikkust uuesti selgitama.

Sellel samal muuseumipäeval Väike-Maarjas aastal 2019 tõdeti, et „proovikiviks vallale on aga leida haldusreformi järel sobiv lahendus kahe endise kihelkonna kultuuripärandi kogumiseks ja esitlemiseks“ (Grünfeldt, 2019). Ka Põhja-Sakala vallas on arutatud, kuidas ühendada ühinenud valla kolme kihelkonna kultuuripärand nii, et säiliks iga piirkonna eripära. Omavalitsusreformi tulemusena ühinesid Põhja-Sakala vallaks külad ja linnad Suure-Jaani, Kõpu ja Pilistvere kihelkonnast.

2.2.3. Muud muuseumitoad ja kodulookogud

Lisaks Põhja-Sakala valla kodulehel muuseumide alajaotuses väljatoodutele on vallas ka muid kodulookogusid. Oma töö tõttu Suure-Jaani raamatukogus olen kokku puutunud kodu-uurijatega üle Põhja-Sakala valla.

Märkimisväärne kodulookogu on Hillar Mutlil Aimla külast, tema kodulooteemalised näitused on olnud ka Põhja-Sakala valla raamatukogudes eksponeeritud.

Olen töötanud ka Sürgavere Põhikoolis. Sellest ajast mäletan toleaege koolidirektori ja ajalooõpetaja Endla Reimanni koduloolist tegevust Sürgaveres. Kohalike noormeeste Vello Triisa ja Johan Köhleri algatatud ja Endla Reimanni jätkatud Sürgavere mõisa vanasse viljaaita 1980ndatel loodud kodulootuba on siiani olemas, kuid vajab hädasti remonti. Hetkel kuulub see hoone Suure-Jaani Koolile.

Kõpu kodulookoguja Viive Lehtla Kõpu teemaline näitus, oli 2025. aasta jaanuaris-veebruaris Suure-Jaani raamatukogus eksponeeritud. Suure-Jaani raamatukogus on muljetavaldav kodulookogu, mis annab laialdase ülevaate piirkonna ajaloost ja mis on laienenud tasapisi seoses omavalitsuse suurenemisega.

Sürgavere ja Kõpu muuseumitoad on ära märgitud Põhja-Sakala valla arengukavas 2023-2030. Punktis 4, „Kultuur, külaliikumine ja kodanikeühendused“ on ära toodud, et vallas on ka Mart Saare majamuuseum, Olustvere Teenindus- ja Maamajanduskooli ekspositsioonid ning Johann Köleri muuseum (Põhja-Sakala valla arengukava 2023-2030, 2025).

Põhja-Sakala vald on rikas oma kultuuritraditsioonide poolest ning siin on aegade jooksul elanud ja töötanud palju eesti kultuurile ja kohalikule elanikkonnale olulisi inimesi, kelle elu ja tegevust on tarvis talletada, meeles pidada ning tulevaste põlvedele tutvustamiseks jäädvustada. Materjali jagub ning ikka tuleb välja huvitavat informatsiooni, mida jagada.

Leian, et ilma muuseumite ja kodulootubadeta on kohalikku rikkalikku kultuuritraditsiooni raskem tutvustada ja meeles pidada, olgugi, et maju ja ruume on raske ülal pidada, oleks ikkagi hea, et leitaks võimalused ka nende eksisteerimiseks. Põhja-Sakala valla arengukavas 2023-2030 punktis 4 „Kultuur, külaliikumine ja kodanikuühendused“ on valla üheks tegevussuunaks „Kohaliku ajaloo ja pärimuse kogumine, säilitamine ja esitlemine“ (Põhja-Sakala arengukava 2023-2030, 2025). Selle järgi on kodulugu Põhja-Sakala vallas heades kätes.

3. RAAMATUKOGUD

Raamatukogud on olnud läbi aegade inimestele olulise tähtsusega. Raamatukogude ajalugu ulatub kaugele meie ajaloo sügavustesse, seal on talletatud ja hoitud informatsiooni ja see on aidanud inimesi nende haridusteel ja elutee erinevates etappides. Arvan, et keegi ei ole saanud läbi ilma, et kasvõi kordki oleks vaja olnud kasutada raamatukogu teenust.

3.1. Raamatukogude olemus ja ülesanded

Rahvaraamatukogu seadus (RaRS) ütleb, et „rahvaraamatukogude eesmärk on tagada elanikele vaba ja piiramatult juurdepääs informatsioonile, teadmistele, inimõtte saavutustele ning kultuurile, toetada elukestvat õppimist ja enesetäiendamist“ (RaRS, § 2(1)).

Eesti Kultuuriministeeriumi veebilehelt leiab, et „Eesti raamatukoguvõrgu moodustavad 2023. aasta raamatukogude statistika andmetel 879 raamatukogu: 493 rahvaraamatukogu, 38 teadus- ja erialaraamatukogu, 348 kooliraamatukogu“ (Raamatukogud Eestis, KM veebileht). Samalt veebilehelt leiab, et „Rahvaraamatukogud on omavalitsuse asutused, mille tegevust koordineerib Kultuuriministeerium. Rahvaraamatukogude tööd reguleerib rahvaraamatukogu seadus ja koostööd korraldab Kultuuriministeeriumi juures tegutsev Rahvaraamatukogude Nõukogu“ (Raamatukogud Eestis, KM veebileht).

Rahvaraamatukogusid käsitletakse rahvaraamatukogu seaduses munitsipaalasutusena, mis „kogub, säilitab ja teeb lugejale kättesaadavaks temale vajalikud trükised, auvisid ja teised teavikud [...] ning avalikud andmebaasid“ (RaRS, § 2(2)).

Rahvaraamatukogu seaduses öeldakse kogudega seoses, et „rahvaraamatukogus asuvate ajaloolise ja suure kultuuriväärtusega teavikute arvestus ja säilitamine toimub õigusaktides kultuurimälestiste kohta kehtestatud tingimustel ja korras“ (RaRS § 3).

Kahjuks ei kirjutata selles Rahvaraamatukogude seaduses midagi kodulooliste materjalide kohta.

Põhja-Sakala Raamatukogu põhimääruses on aga raamatukogu ülesannetes kirjas, et „raamatukogu kogub ja säilitab koduloolist materjali“ (Põhja-Sakala Raamatukogu põhimäärus, 2025).

Kultuuri- ja haridusministri 06.03.1995. a. määrusega nr. 10 vastu võetud „Raamatukogu töökorralduse juhendi kinnitamine Raamatukogu töökorralduse juhendis“ öeldakse punktis 206, et lisaks kataloogidele peetakse raamatukogus ka kartoteeke, millega avatakse perioodikaväljaannete ja kogumike sisu. Keskraamatukogu kohta käivas loendis on punktis 2) ära märgitud kodulookartoteek, samuti on sama punkt nimetatud täiskasvanuid ja lapsi teenindavas raamatukogu kartoteekide loendis. Kodulookartoteek on nimetatud ka ainult täiskasvanuid teenindavate raamatukogude kartoteekide loendis (Raamatukogu töökorralduse juhend, 1995).

Sellest juhendist lähtuvalt võib öelda, et kuni 22.07. 2004, kui lõppes nimetatud juhendi kehtivusaeg, oli raamatukogude kataloogide üheks nimetuseks kodulookartoteek. Sellest ajast peale pole minule teadaolevalt, ega ka minu kolleegidele teadaolevalt koduloo kartoteegid raamatukogude seadustes nimetatud. Kuid see vajaks veel täiendavat uurimist.

Rahvaraamatukogu seaduses öeldakse ka seda et „Rahvaraamatukogu kogud on koostiselt universaalsed, sisaldades teeninduspiirkonna elanike põhivajadustele vastavaid erinevates keeltes, eri tüüpi ja laadi teavikuid“ (RaRS, 13 (1)). Selle järgi võiks ju öelda, et kogudes on ka koduloo teemalised teavikud.

Kuigi kodulugu pole Rahvaraamatukogu seaduses sõna-sõnalt nimetatud, korraldavad raamatukogud raamatukogudes koduloolisi üritusi. Näiteks Viljandi maakonna rahvaraamatukogude 2023. aasta tegevusaruandes on punktis 4.6 „Raamatukogu kui kohalikku pärandit jäädvustav, elukestvat õpet toetav ja vabaaja võimalusi pakkuv kultuurikeskkond“ alapealkirjaga „Koduloolised üritused“ all koos Põhja-Sakala valla raamatukogudele lisaks nimetatud ka teisi maakonna raamatukogusid, kes on aasta jooksul korraldanud koduloolisi üritusi (Viljandi maakonna rahvaraamatukogude aastaaruanne 2023).

Suure-Jaani raamatukogu raamatukoguhoidja mäletamist mööda sisestasid need raamatukogud, kes soovisid Eesti raamatukogudele mõeldud infosüsteemi Urram kodulookataloogi koduloolisi materjale, kuid see kestis ainult mõned aastad ja see tegevus katkes, kuna öeldi, et seda pole enam vaja ja seda lehekülge enam edasi ei arendata (Mikkor, intervjuu). See, kuidas see juhtus ja miks, nõuab veel täiendavat uurimist.

3.2. Põhja-Sakala valla raamatukogud

Põhja-Sakala vald tekkis haldusreformi käigus 21. oktoobril 2017. aastal, kui üheks omavalitsuseks ühinesid Suure-Jaani vald, Kõo vald, Kõpu vald ja Võhma linn (Põhja-Sakala valla veebileht).

Põhja-Sakala valla raamatukogud liideti Põhja-Sakala Raamatukoguks alates 24. märtsist 2022 (Põhja-Sakala Vallavolikogu otsus, 22.03.2022). Alates 1. augustist 2022 on Põhja-Sakala Raamatukogu koosseisus struktuuriüksustena Olustvere raamatukogu, Tääksi raamatukogu, Vastemõisa raamatukogu, Kõo raamatukogu, Kõpu raamatukogu, Võhma raamatukogu, valla keskraamatukogu ülesannetes Suure-Jaani raamatukogu, Sürgavere raamatukogu, Paala raamatukogu, tegutsevad teeninduspunktid Koksveres ja Pilstveres Kõo raamatukogu struktuuriüksusena (Põhja-Sakala Vallavolikogu otsus, 22.03.2022).

25.04.2024 muudetud Põhja-Sakala Raamatukogu põhimääruse järgi ei ole Suure-Jaani raamatukogu enam valla keskraamatukogu ülesannetes vaid Põhja-Sakala valla haruraamatukogu (Põhja-Sakala Raamatukogu põhimäärus, 25.04.2024).

Põhja-Sakala Raamatukogu harukogud tegutsevad üle valla. Suure-Jaani raamatukogu asub Suure-Jaani Kondase majas. Samas majas asub ka Suure-Jaani kultuurimaja. Selle maja ehitas pensionipõlves kunstnikuna tuntuks saanud Paul Kondas, kes tegutses aastatel 1925-1941 Suure-Jaanis õpetaja ja koolijuhina (Suure-Jaani raamatukogu kodulootuba, 2025).

Vastemõisa raamatukogu ruumid on Vastemõisa rahvamaja, lasteaija ja perearstikeskusega ühes hoones. Tääksi raamatukogu asub Eesti Vabariigi algusaastatel koolimajaks ehitatud majas, kus praegu tegutseb ka Suure-Jaani Kooli Tääksi õpekoht

ja Tääksi lasteaed. Olustvere raamatukogu asukoht on Olustvere Teenindus-ja Maamajanduskooli hoones. Sürgavere raamatukogu asub vanas mõisahoones koos Suure-Jaani Kooli Sürgavere tegutsemiskoha ja Sürgavere lasteaiaga. Kõpu raamatukogu asub Kõpu lasteaiaga ühes majas, Kõo raamatukogu vanas vallamaja ringhoones ja seal asuvad veel lasteaed ning noortretuba. Võhma raamatukogu ruumid on ühises majas koos Võhma lasteaiaga ja Paala raamatukogu asub endises Reegoldi (Paala) koolimajas koos noortetoa ja rahvamajaga.

Suure-Jaani ja Võhma raamatukogudel on töötajaid kaks, teistes raamatukogudes on üks töötaja. Põhja-Sakala raamatukogul on vastavalt Põhja-Sakala raamatukogu 2024. aasta statistilisele aruandele kõigi peale kokku 121 330 raamatut ja trükist. Suure-Jaani raamatukogus on 35660 raamatut, Kõo raamatukogus 15438 raamatut, Kõpu raamatukogus 12155 raamatut, Olustvere raamatukogus 11435 raamatut, Paala raamatukogus 4090 raamatut, Sürgavere kogus on 8300 raamatut, Tääksi raamatukogus 5498 raamatut, Vastemõisa raamatukogus 12589 raamatut ja Võhma raamatukogus 15971 raamatut (Põhja-Sakala Raamatukogu statistiline aruanne 2024).

4. METOODIKA JA VALIM

Magistritöös soovisin teada saada Põhja-Sakala valla raamatukogude juures asuvate kodulookogude kohta, millal ja mis asjaoludel need tekkisid, millise sisu ja staatusega need kogud on ning mida nendega tänapäeval tehakse. Samuti uurin, kas Põhja-Sakala vallas on veel kogusid, mis on dokumenteerimata.

Töö põhineb etnograafilisel meetodil, välitööde materjalide kvalitatiivsel sisuanalüüsil. Andmete kogumiseks viisin läbi poolstruktureeritud intervjuud milleks kasutasin varem koostatud, kirjalikult ette valmistatud läbimõeldud küsimuskava, mis sisaldas teemade kaupa peamisi küsimusi. „Küsimuskava on uurijale orientiiriks, mille alusel vestlust liigendada ja juhtida, kuid rangelt kavast kinni ei peeta, samuti ei anta intervjuueeritavale vastusevariante. Uurija küsib lisaküsimusi ning palub täpsustada, teemad kerkivad esile vastavalt intervjuueeritava jutustusele. Vältida tuleks küsimusi, mis võimaldavad vastata vaid jah või ei (või paluda alati vastust põhjendada)“ (Annist, Kaaristo, 2017).

Koostas intervjuu kava Põhja- Sakala valla raamatukogude raamatukogutöötajatele, sama intervjuu kava kasutasin ka intervjuuks vallas tegutsevate iseseisvate koduloo-uurijatega. Viisin ka läbi vestluse kohaliku omavalitsuse esindajaga kultuuritöö alal. Intervjuud toimusid ajavahemikus märts – mai 2025.

Soovisin, et igast Põhja-Sakala valla raamatukogust vastaks üks raamatukogutöötaja. Põhja-Sakala Raamatukogu struktuuriüksusesse kuulub 9 haruraamatukogu, nendest ühe haruraamatukogu juurde kuulub kaks teeninduspunkti. Kokku viisin Põhja-Sakala valla raamatukogutöötajatega läbi 9 individuaalintervjuud. Intervjuueeritavad olid Suure-Jaani, Sürgavere, Tääksi, Olustvere, Paala, Võhma, Vastemõisa, Kõpu, Kõo raamatukogude töötajad. Kõo raamatukogul on kaks teeninduspunkti, Koksvere ja Pilistvere. Kõo raamatukogu töötaja rääkiski suures osas Pilistvere raamatukogu kodulookogust. Heliloojate Kappide majamuuseumi kohta küsisin kohaliku omavalitsuse kultuuritöö eest vastutava ametniku käest valla praeguse seisukoha kohta antud muuseumi edasise saatuse kohta.

Kuna hetkel pole Heliloojate Kappide muuseumil muuseumitöötajat, ei leidunud Suure-Jaanis kedagi, kes oleks andnud intervjuud muuseumi sisu kohta täpsemalt.

Küsimuskavade koostamisel lähtusin oma töö uurimisküsimustest. Raamatukogude töötajatele ja iseseisvatele koduloouurijatele mõeldud kava oli liigendatud kolmeks. Esimeses osas küsisin raamatukogutöötaja raamatukogus töötamise staaži kohta või koduloo kogumise staaži kohta ning raamatukogu või erakoguja kodulookogu ajaloo kohta. Intervjuu kava teine osa sisaldas küsimusi kodulookogu dokumenteerimise seisukorra kohta. Kolmanda osa küsimused olid kodulookogu kasutamise kohta.

Sama küsimuskava kasutasin ka intervjuuks vallas tegutsevatele iseseisvate kodu-uurijatega. Intervjueerisin Sürgavere küla kauaaegset koolidirektorit, ajalooõpetajat ja kodu-uurijat Endla Reimanni ja Kõpu küla kauaaegse kodu-uurija Viive Lehtlaga viisin läbi vestluse. Oleks huvitav ka uurida, kas ja mil moel erineb kodu-uurimine raamatukogus töötades sellest, kui uuritakse iseseisvalt, iseendale, mitte ühegi asutuse toel. See aga võiks olla edasise uurimise küsimus.

Kohaliku omavalitsuse töötjaga viisin läbi vestluse, kus küsisin valla arengukavas 2023-2030 leitava informatsiooni kohta, mis puudutab kodulookogusid üle Põhja-Sakala valla.

Intervjuude vastuseid analüüsisin kvalitatiivse sisuanalüüsi meetodil. „Kvalitatiivset sisuanalüüsi kasutatakse tekstide sisu ja/või kontekstiliste tähenduste uurimiseks. ... Tekstilised andmed võivad pärineda kas individuaal-, paari-, fookusgrupi- vm intervjuudest, vaatlusprotokollidest/-päevikutest, erinevatest dokumentidest, uuritavate omaloomingust ja kõikvõimalikest meediaväljaannetest“ (Kalmus, Linno, Masso, 2015).

Analüüsis otsisin vastuseid enda püstitatud uurimisküsimustele ning tegin intervjuude teemade kaupa kokkuvõtted kõikidest intervjuudest leitud andmete põhjal. Uurisin ühte teemat kokku võttes kõiki intervjuusid korraga.

Analüüsitehnikana kasutasin juhtumiülest ehk horisontaalset analüüsi. „Juhtumiülese analüüsi korral vaadeldakse samal ajal mitut analüüsivat juhtumit, nt kogutakse erinevatest intervjuudest kokku kõik konkreetse teema kohta käivad tekstiosad ja võrreldakse selle teema käsitlemist kõigi kogutud intervjuude lõikes. Võrdlusvõimalus loob eeldused mõnevõrra suuremaks üldistatavuseks võrreldes juhtumipõhise analüüsiga. Analüüsi eesmärgiks võib olla: 1) mitme juhtumi võrdlemine, mis võib anda tulemuseks

juhtumite tüpologia; 2) läbivate teemade leidmine; 3) tegevus,- seose- või muude mustrite väljaselgitamine“ (Kalmus, Linno, Masso, 2015).

„Kvalitatiivne sisuanalüüs võimaldab keskenduda teksti peamistele, tõenäolise vastuvõtu seisukohast olulistele tähendustele. Kvalitatiivne sisuanalüüs lubab analüüsida ka latentset sisu, st võtta arvesse ridade vahele peidetut ehk kodeerida teksti autori vihjeid, kavatsusi ja eesmärke ning mitmeste konnotatsioonide erinevaid tõlgendamisvõimalusi“ (Kalmus, Linno, Masso, 2015).

4.1. Intervjueeritavate valim

Selle töö tarvis intervjueerisin üheksat Põhja-Sakala valla raamatukogu raamatukoguhoidjat, ühte kohaliku omavalitsuse esindajat kultuuritöö alal ja kahte iseseisvat kodu-uurijat Endla Reimanni Sürgaverest ja Viive Lehtlat Kõpust.

Intervjueeritavate raamatukoguhoidjate tööstaaž on raamatukogudes üldiselt pikaajaline (vt Tabel 1). Paljud raamatukogutöötajad on töötanud nendes raamatukogudes aastaid. Erandiks on Kõo raamatukogu raamatukoguhoidja, kelle tööstaaž on peaaegu üks aasta.

Sürgavere raamatukogu töötaja on võrreldes teiste raamatukogude töötajatega samuti väikese staažiga, kui ülejäänud raamatukogude töötajate tööstaaž on 20 ja rohkem aastat, siis Sürgavere raamatukoguhoidja on töötanud seitse aastat.

Olustvere raamatukoguhoidja on töötanud Olustveres küll kümme aastat, kuid eelnevalt on ta olnud Tääksi raamatukogus tööl. Suure-Jaani raamatukogu raamatukoguhoidja ja koduloouurija Merike Mikkor on raamatukogus töötanud 38 aastat. Kõikide intervjueeritavate ametinimetused on raamatukoguhoidja. Endla Reimann on tegelenud kodu-uurimisega 37 aastat (Reimann, intervjuu). Viive Lehtla on tegelenud kodu-uurimisega „umbes kümme aastat“ (Lehtla, vestlus). Kohaliku omavalitsuse töötaja kultuuri alal on töötanud kohalikus omavalitsuses peaaegu üks aasta.

Tabel 1. Intervjueeritavate tööstaž, amet ja märksõna. Allikas: Intervjuud

Intervjueeritava töökoht	Tööstaž	Amet	Märksõna
Vastemõisa raamatukogu	30 aastat	Raamatukoguhoidja	Vastemõisa
Olustvere raamatukogu	10 aastat	Raamatukoguhoidja	Olustvere
Tääksi raamatukogu	24 aastat	Raamatukoguhoidja	Tääksi
Paala raamatukogu	20 aastat	Raamatukoguhoidja	Paala
Võhma raamatukogu	33 aastat	Raamatukoguhoidja	Võhma
Kõo raamatukogu	Peaaegu 1 aasta	Raamatukoguhoidja	Kõo
Kõpu raamatukogu	30 aastat	Raamatukoguhoidja	Kõpu
Suure-Jaani raamatukogu	38 aastat	Raamatukoguhoidja	Mikkor
Sürgavere raamatukogu	7 aastat	Raamatukoguhoidja	Sürgavere
Kohalik Omavalitsus	Peaaegu 1 aasta	Ametnik	KOV
Viive Lehtla	Umbes 10 aastat		Lehtla
Endla Reimann	Umbes 37 aastat		Reimann

Arvan, et minu valitud uurimismeetod täitis oma ülesande. Uurimisküsimused andsid piisava ülevaate kogude kohta ja lisaks kogunes intervjuudest ka huvitavat täiendavat lisainformatsiooni. Arvan, et kõike seda kogutud materjali on võimalik kasutada edaspidi kogude korrastamisel ja süstematiseerimisel. Intervjueeritavad andsid intervjuusid hea

meelega, mõtlesid kaasa ja tekkis diskussioon raamatukogude kogude ja valla koduloo kogumise ja haldamise üle. Sain aru, et kõik intervjueeritavad on väga huvitatud Põhja-Sakala valla kodulooliste materjalide kogumise ja säilitamise küsimusest, uurimuse tulemustest ja edaspidisest kasutamise võimalustest. Koostöö valla raamatukogutöötajatega ja eraviisiliselt kodulugu koguvate kodu-uurijatega oli põnev ja ma olen väga tänulik kõigile neile, kes leidsid aja, et selle töö jaoks intervjuud anda. Ma olen kindel, et see koostöö jätkub.

Kui siiani oli mul valla kodulookogude kohta ülevaade juhuslik, siis selle uurimistöoga seoses ja intervjuude üleselt kogusid võrreldes tekkis valla kodulooliste materjalide sisu ja staatuse üle väga hea ülevaade.

5. UURINGU TULEMUSED JA ANALÜÜS

Järgnevalt esitan Põhja-Sakala valla raamatukoguhoidjate intervjuude tulemusi valimisse kuulunud raamatukogude kaupa ning kahe eraviisiliselt koduloolist materjali koguvate kodu-uurijate intervjuude tulemusi. Tulemuste esitamisel võtsin aluseks järgmise struktuuri:

1. Kodulookogu ajalugu ja paiknemine.
2. Kodulookogu dokumenteerimise seisukord.
3. Kodulookogu kasutamine
4. Intervjuudest ilmnenu lisateave kodulooliste materjalide kogumise, säilitamise ja eksponeerimise kohta Põhja-Sakala vallas.

5.1. Kodulooline tegevus Vastemõisa raamatukogus

Vastemõisa raamatukogu kodulookogu arengut mõjutas üle 40 aasta sealne raamatukoguhoidja Olev Heino. Praegune töötaja rääkis intervjuus, et Heino ajal koguti „üsna palju materjali, mis kajastab siinse piirkonna ajalugu“ (Vastemõisa, intervjuu). Intervjueeritav oli saanud materjalid eelmise raamatukoguhoidja Pille Abeli käest. Kõik intervjueeritava tööaastad on kogu paiknenud Vastemõisa rahvamajas (Vastemõisa, intervjuu).

Kodulookogu sisaldab intervjueeritud töötaja sõnul vanu dokumente, käsikirju, koopiaid vanadest ajalehtedest, ajakirjadest, fotosid (nii originaale kui koopiaid). Osad on skaneeritud, osa internetist (Vastemõisa, intervjuu). Dokumenteerimise sisukord võiks töötaja arvates olla parem:

Nimelt pole ma leidnud head süstematiseerimise süsteemi. On kaartkataloog. Osad asjad on skaneeritud ja osad digitaliseeritud. Kuid üldiselt on asjad leitavad (Vastemõisa, intervjuu).

Kodulookogu on dokumenteeritud ja süstematiseeritud mitmel moel: On nii arvutis, kui ka paberil. Töötaja on pidanud perioodika kohta temaatilist ja isiku- kaartkataloogi kuni 2000. aastate alguseni. Vanade perioodiliste väljaannete bibliografeerimisega Digaris otsis raamatukoguhoidja Covidi ajal sealt koduloolisi artikleid (Vastemõisa, intervjuu).

Kodulookogu kasutatakse raamatukoguhoidja sõnul ajaloo huviliste ning vanemate inimeste poolt. Nende poolt, kes soovivad „mälu turgutada“ (Vastemõisa, intervjuu).

Kasutajaid huvitanud teemad on olnud tavaliselt mõne sündmuse või paiga ajalugu. Näiteks Kobruvere küla, Soomaa talud, Vastemõisa Metskond, Kildu järve lugu, Kildu Kooli ajalugu. Ajaloo huviliste K. Kranichi ja E. Rösleri käsikirjad Vastemõisa kandis elanud inimeste ja organisatsioonide ajaloo kohta. Samuti Kranichi tõlgitud viis hingederevisjoni raamatut aastate 1816, 1826, 1834, 1850 ja 1858 kohta. Need raamatud kajastavad informatsiooni Vastemõisa piirkonna talude kohta. Samuti on koduloolist materjali Soomaa vanade taliteede kohta ja Vastemõisa kandis sündinud suurkujude kohta, näiteks isetegevuslik helilooja Jaan Metsamärt, muusikaõpetaja Albert Pettinen kunstnik Johann Köler ja Kildu Kooli endised õpetajad ja direktorid (Vastemõisa, intervjuu).

Materjali aitab raamatukoguhoidja uurijatel leida ise. Kodulookogu dokumenteerimise ja kogu üle arvestuse pidamine on töötaja sõnul ka tema enda korraldada (Vastemõisa, intervjuu).

Kodulooalast koostööd on ta teinud Vastemõisa piirkonna ajalugu uurivate inimestega. Pikkar Joandi ja Ülo Müürisepa koostatud kodulooalaseid töid on ka Vastemõisa raamatukogus. Kodulookogu põhjal on korraldatud üritusi ja näitusi. Viimane oli just 2025. aasta 8. märtsil, kui oli Johann Köleri sünniaastapäev ja väljapanekul olid kõik Johann Kölerit puudutavad dokumendid. Sügisel, kui Vastemõisa rahvamaja nurgakivi panekust möödus 30 aastat, tehti sellekohane näitus. Oktoobris tutvustati Soomaa elu-olu vanasti (Vastemõisa, intervjuu).

Koduloolisi materjale eksponeeritakse raamatukogus paiknevatel riiulitel ja kapipealsetel (Vastemõisa, intervjuu).

Kodulooliste materjalide kogumise säilitamise ja eksponeerimise kohta Põhja-Sakala vallas üldiselt ütleb raamatukoguhoidja, et: „kogu valla eri paikade koduloo ühendamine pole mõttekas“. Ühtse süsteemi loomine tuleb Vastemõisa raamatukoguhoidja sõnul kõne alla ainult Kappide majamuuseumi baasil. Kuid see on väga töömahuks ja ressursi nõudev. Tema arvates jääb koduloo kogumine ja säilitamine ikka raamatukoguhoidjatele kohapeal (Vastemõisa, intervjuu).

Kõige problemaatilisemaks koduloo kogumise ja säilitamise juures on Vastemõisa raamatukoguhoidja arvates väikeste koolide koduloolised kogud, kuna „väiksed pika ajalooga koolid on kadunud (Kildu) või kohe kadumas“, siis nende koolide materjalid tuleks üle vaadata ja hästi läbi mõelda nende säilitamine ja eksponeerimine. Siis ei tekiks olukorda, et materjale hoitakse eksponeerimise koha või korra puudumisel kellegi kodus, vaid need oleksid kõigile nähtavad (Vastemõisa, intervjuu).

Vastemõisa raamatukogu juures on palju huvitavat materjali ning raamatukoguhoidjad on teinud väga tänuväärset tööd selle kogu loomise ja säilitamise juures. Arvan, et eriti pakuvad huvi Kranichi tõlgitud viis hingederevisjoni raamatut, samuti Soomaa talude ja materjalid kogu piirkonna ajaloo kohta.

5.2. Kodulooline tegevus Olustvere raamatukogus

Võrreldes Vastemõisa raamatukogu kodulookoguga on Olustvere raamatukogu kodulookogu palju noorem.

Olustvere raamatukogu kodulookogu kohaliku piirkonna kohta tekkis raamatukoguhoidja sõnul 11-12 aastat tagasi raamatukogu töötajate enese huvist ja kombest säilitada kõike seda, mis on seotud nende piirkonna ja raamatukoguga. Kodulooline materjal raamatukogu enda kohta on välja kujunenud aastakümnete jooksul. Eraldi töötajat selle

koguga tegelemiseks raamatukogul pole, koguga tegelevad raamatukogutöötajad ise (Olustvere, intervjuu).

Raamatukogu kodulookogu sisaldab trükiseid, fotosid, meeneid ja erinevaid vanu dokumente. Kogu pole eraldi dokumenteeritud ega digitaliseeritud (Olustvere, intervjuu).

Kodulookogu kasutamise kohta ütleb raamatukogutöötaja järgmist: Olustveres asub nii Olustvere Põhikool kui ka kutseõppeasutus Olustvere Teenindus- ja Maamajanduskool. Olustvere on oma esindusliku mõisakompleksi tõttu ka turistide sihtkoht, seepärast on selge, miks huvitatakse kodulookogu osas just Olustvere mõisa ajaloo ning et seda saab kasutada ka koolide õppetöös:

Just väljapanekuna esitletud kodulookogu kasutatakse väga intensiivselt. Seda nii õppetööks kui ka lihtsalt huvist meie piirkonna vastu. Väga suurt huvi tuntakse Olustvere mõisa ajaloo vastu“ (Olustvere, intervjuu).

Põhja-Sakala vallast pärit koduuriija Hillar Mutliga on kokku puutunud paljud valla raamatukogud. Tema kodulookogudest koostatud näitus on olnud ka Olustvere raamatukogus. „Hillar Mutli poolt välja antud raamatud on ka väga populaarsed“ (Olustvere, intervjuu).

Veel lisab Olustvere raamatukogu raamatukoguhoidja, et näituste eksponeerimise tingimused võiksid olla paremad, ruumi võiks olla rohkem, aga hetkel mahutakse ära. Spetsiaalselt raamatukogu kodulookogu järele nii suurt nõudlust pole, sellest huvitavad eelkõige erialainimesed (Olustvere, intervjuu).

Soovituseks kodulooliste materjalide kogumise, säilitamise ja eksponeerimise kohta Põhja-Sakala vallas ütleb töötaja, et kuna on tegemist suure vallaga, võiksid erinevate piirkondade koduloolised materjalid rändnäitustena ringi liikuda ja see on kättevõtmise asi. (Olustvere, intervjuu).

Olustvere on turistide üheks sihtkohaks ning raamatukogu kodulookogu rikastavadki Olustvere mõisakompleksi ajalugu kajastavad koduloolised materjalid, mis on heaks täienduseks Olustvere mõisas asuvatele teistele väljapanekutele.

5.3. Kodulooline tegevus Tääksi raamatukogus

Tääksi raamatukogu kodulookogu sai alguse 1921. aastal, kui asutati Tääksi raamatukogu (Marjapuu, 2011). Samal ajal algas ka kroonikaraamatu pidamine. Raamatukogu kroonikaraamatu kohta ütleb Tääksi raamatukoguhoidja järgmist: „Tääksi raamatukogus on kroonikaraamat alates 1921-2000. Uus kroonikaraamat on alustatud raamatukogu kolimisega Tääksi koolimajja alates 2001 aastast“ Nimetatud kroonikaraamat sisaldab Tääksi raamatukogus toimunud üritusi alates selle asutamisest kuni tänapäevani (Tääksi, intervjuu).

Olen ise Tääksi Põhikooli vilistlane ning seda põnevam on kuulda, millised ajaloolised dokumendid on selle piirkonna kohta olemas ja milliseid kohaliku tähtsusega inimesi on nimetatud.

„Raamatukogu kroonika on 1921-1940 kirja pannud August Kirsnel. Edasi hakkas seda raamatut pidama kauaaegne Tääksi raamatukogu juhataja Hilda Luik. 2001 aastast alates peab kroonikat (+ ajalehe väljalõiked) Nadežda Hansen“ (Tääksi, intervjuu). Kauaaegne Tääksi raamatukogu juhataja Hilda Luik on minu elu esimene raamatukoguhoidja, keda ma alati sooja tunde meenutan.

Tääksi raamatukogu kodulookogu sisaldab veel aastatest 2004-2011 väljalõikeid maakonnalehest „Sakala“, mis räägivad selle piirkonna elust. Kuid „kuna keegi ei tundnud huvi selle mapi vastu, jäi see töö katki“, ütleb raamatukogu töötaja.

Sekretär – huvijuhina töötanud praegune raamatukoguhoidja on koostanud ka kooli aastaraamatuid ajavahemikus 1995-2013. Huvijuhina töötamise ajast on pärit ka noorteorganisatsiooni 4H klubi „Tääksi Täringute“ kroonikaraamat aastatest 1997-2003 (Tääksi, intervjuu).

Tääksi kooli kodulehel on rikkalikud pildigaleriid raamatukogutöötaja ja teiste kooli töötajate eestvedamisel 2000. aastatest kuni praeguseni (Tääksi, intervjuu).

Kodulookogu dokumenteerimise seisukorra kohta ütleb töötaja, et „kodulookogus asuv raamatukogu I kroonikaraamat on kaustana käsikirjas koostatud, ülejäänud materjal on kiirkõitjate vahel. Kooli viimaste aastate kroonika on digitaalselt kooli kodulehel, kuid kogu materjale digitaliseeritud pole“ (Tääksi, intervjuu).

Kodulookogus olevaid kroonikaraamatuid ja kooli aastaraamatuid on kasutatud peamiselt raamatukogu ja kooli tähtpäevadel, mil nad on avalikult väljapanekul eksponeeritud. Esimest raamatukogu kroonikaraamatut on väga harva uurinud mõni külastaja (Tääksi, intervjuu).

Tääksi raamatukogu kodulookogu peamiseks materjalideks on selle kroonikaraamat, kooli ajalugu tutvustavad materjalid ja väljalõiked ajalehtedest. Kroonikaraamatut on peetud raamatukogu asutamisest alates. Samuti on Tääksi Koolil aegade jooksul ja erinevate töötajate töö tulemusena veebipõhine kooli ajaloo kajastamine.

5.4. Kodulooline tegevus Paala raamatukogus

Paala raamatukogu raamatukoguhoidja on raamatukogus töötanud aastast 2004 ja raamatukogu kodulookoguga on ta kokku puutunud algusest peale.

Kuna Paala raamatukogu asub endises Reegoldi (Paala) koolimajas, kajastab kogu peamiselt kooli ajalugu. Kogu on saanud alguse aastast 1916 ja see sisaldab kroonikaraamatuid, õppematerjale, rühmapäevikuid ja „muud põnevat“. Hilisemast ajast on kogutud artikleid kohalikest inimestest ja ettevõtmistest. Kogu koosneb enamasti vanadest dokumentidest, fotodest ja trükistest. Kogu pole digitaliseeritud ning asub sorteerituna eraldi ruumis (Paala, intervjuu).

Kogu saavad kasutada kõik huvilised, kuid seda „on kasutatud vaid korra ühe ajalooürija poolt. [...] „Kodulookogu põhjal on koostatud ka raamat, näitus ja vastav üritus“. Ruumi on raamatukogutöötaja sõnul vähe ja võimalusi kodulooliste materjalide eksponeerimiseks on samuti vähe. Koguga tegeleb raamatukogutöötaja sõnul tema ise ja nii on teinud ka teised raamatukoguhoidjad enne teda.. Kõiki kogust huvituvaid inimesi abistab materjali leidmisel raamatukogutöötaja, sest tema on selle koguga tegelenud viimasel ajal (Paala, intervjuu).

Kui rääkida üle valla kodulooliste materjalide kogumise, säilitamise ja eksponeerimise kohta, siis kogu koostaja ütleb, et „kui on vastavad võimalused, siis võiks igas piirkonnas olla just sellele kogukonnale olulised kogud“ (Paala, intervjuu).

Kuna Paala raamatukogu asub endises Reegoldi (Paala) koolimajas, siis ka (nagu Tääksi raamatukogugi kodulookogu koosneb põhiliselt koduloolistest materjalidest Reegoldi (Paala) kooli kohta, kogu sai alguse aastal 1916. Hilisemast ajast on kogutud kohalikku elu ja inimesi puudutavaid artikleid.

5.5. Kodulooline tegevus Võhma raamatukogus

Võhma raamatukogu raamatukoguhoidjate hoole all on Võhma kodulootuba, mida nimetatakse erinevates allikates erinevalt. Kasutusel on nii Võhma muuseum, kui ka Võhma kodulootuba. Võhma raamatukoguhoidja ütleb intervjuus, et Võhma muuseum avati juba 1990ndate aastate alguses. Oma praeguses asukohas on ta olnud algusest peale. Egon Valdaru artikkel „Võhmasse rajatakse muuseum ja vaatetorn“ ajalehes „Postimees“ 31. mail 2008. aastal on tema sõnutsi sellest, kuidas muuseum avati pärast remonti (Võhma, Intervjuu).

Võhma raamatukogutöötaja sõnul kuulub Võhma muuseum Võhma Ajaloo Sõprade Seltsile, mis loodi aastal 2002 Võhma muuseumi toetuseks. Selts kogus koduloolist materjali, korraldas igakuiseid kohtumisi, kus räägiti Võhma ja ajaloo teemadel, käidi ekskursioonidel, tähistati Eesti Vabariigi aastapäeva sõiduga Pilistverre, kus kohtuti kirikuõpetaja Vello Salumiga. Ajaloohuvilised said külastada muuseumitöötajat Endel Rõuku muuseumis ning temaga vestelda. Selts korraldas lastele ajalooteemalisi ekskursioone Võhmas ja lähiümbruses, kohaliku ajaloo teemalisi ekskursioone korraldati ka täiskasvanutele. Võhma Ajaloo Sõprade Seltsi kaudu on küsitud ka raha muuseumi remondiks (Võhma, intervjuu).

Koduloolist materjali on muuseumi tarvis kogunud Võhma kooli endine raamatukoguhoidja Milvi Rõuk ja Võhma kooli endine füüsikaõpetaja Endel Rõuk, kes kogusid koduloolist materjali kooli raamatukokku. Kui Endel Rõuk pensionile jäi, siis tekkis Võhma muuseum (Võhma, intervjuu).

Alates 2024. aastast tegelevad Võhma muuseumiga Võhma raamatukogu raamatukoguhoidjad ja Põhja-Sakala Raamatukogu direktori, kes on olnud aastatel 1998-

2006 Võhma kooli raamatukogu juhataja ja oli Võhma muuseumi ja Võhma Ajaloo Sõprade Seltsi moodustamise üks eestvedajaid (Võhma, intervjuu).

Kodulookogus on töötaja sõnul mõningad etnograafilised esemeid, nagu näiteks mööbel, tuletõrje vahendid, lihakombinaadi tööriistad, nõud, suveniirid Võhma kohta, kooliga seotud esemed, suur arvelaud, koolivorm, paar maali ja vanu asutuste ja isikute dokumente. Trükistest on kogus Võhma kalendrid, raamatud ja õpikud. Kogus on palju fotosid, mõned nendest ka skännitud. Kogus on ka mõningaid digimaterjale (Võhma, intervjuu).

Võhma raamatukoguhoidja töötab oma töökohal alates 1985. aastast, väikese pausiga aastatel 2007–2013. Kogu oma raamatukogutöötajana töötamise aja on ta teinud maakonnalehest „Sakala“ väljalõikeid Võhma linna puudutava info kohta. Need väljalõiked on olnud näitusel ning neid on ka raamatukogust lugejatele välja laenutatud (Võhma, intervjuu).

Kodulookogu kasutavad ajaloo huvilised ja koolilapsed. Raamatukogutöötaja sõnul huvitatakse Võhma ajaloo väga. Eriti pakuvad Võhma muuseumi koduloolised materjalid huvi kohalikele inimestele, kes teavad ja huvituvad Võhma ajaloo ning omavad ise ka ajaloomaterjale. Eriti tuntakse huvi vanade majade ning fotode kohta. Koduloo huvilisi aidatakse huvipakkuva materjali leidmisel igati, abi pakuvad raamatukoguhoidjad. Võhma linna päevade ajal on kodukandi ajaloo vastu huvi eriti suur ning muuseumi külastatavus suur, raamatukogutöötajad viisid läbi ekskursioone Võhma linnas. Ettetellimise peale teevadki raamatukoguhoidjad ja Võhma teenuskeskuse töötaja Võhma linna ajaloo teemalisi ekskursioone (Võhma, intervjuu).

Võhma muuseumi kodulookogu olukorra kohta ütleb raamatukogu töötaja, et oleks hädasti vaja süstematiseerida ja ruumid ootavad remonti. Tehti projekti MTÜ Võrtsjärve Ühendus Leader Grupile, projekti nimi on „Võhma muuseumi renoveerimine“, „2. mail 2025 saabub positiivne vastus muuseumi renoveerimiseks raha eraldamise kohta“ (Võhma, intervjuu).

Kogu üle arvestuse pidamine on praegu Võhma raamatukogu ülesanne, „kuid see pole fikseeritud, sest ülesannete kirja panemisega pole veel jõutud tegeleda, kuna raamatukogu alles hakkas Võhma muuseumi kogusid korrastama“ (Võhma, intervjuu).

Raamatukoguhoidjad soovivad, et muuseum võiks olla lahti korra kuus, samas, oodatakse remonti ja ei soovita ootusi üles ärgitada, sest juhul, kui remont ikkagi tuleb, tuleks huvilistele ära öelda (Võhma, intervjuu).

Võhma muuseumis viibides ja ekspositsiooniga tutvudes võib näha, et väljapanekus on esindatud Võhmale aegade jooksul iseloomulikud teemad. Kohalikku inimest peaksid kõnetama Võhmale tähtsad koduloolised materjalid raudtee, ekspordtapamaja ja tuletõrjeühingu kohta. Muuseumi ekspositsioon on paigutatud vitriinkappidesse ja seinapindadele. Väljapanek on huvitav, võib olla sellepärast, et olen ise pärit mitte kaugel asuvast külast. Ja Võhma ajalooa olen olnud seotud lapsest saati. Sellepärast olen sama meelt intervjueeritud raamatukogu töötajatega, kes meie vestluse lõpetuseks pidas kodulookoguga seoses kõige tähtsamaks seda, et Võhma muuseum Põhja-Sakala vallas säiliks (Võhma, intervjuu).

Võhma muuseumi/kodulootoa ajalugu on olnud tõusude ja mõõnadega. Seda muuseumi/kodulootuba on eest vedanud tõelised entusiastid ja ajaloo huvilised. Kogu on unikaalne, sest koosneb just Võhmale iseloomulikest koduloolisest materjalidest. Arvan, et ekspordtapamaja eksponaate pole kusagil mujal üle Eesti võimalik näha.

5.6. Kodulooline tegevus Kõo raamatukogus

Kõo raamatukoguhoidja selgitas, et Kõo piirkonna ajaloomaterjale kogus Pilistvere raamatukogu endine raamatukogutöötaja Lembe Allik, kes töötas Pilistvere raamatukogus umbes 50 aastat. Pilistvere kuulus enne haldusreformi Kõo valla alla, nüüdseks on Pilistvere osa Põhja-Sakala vallast. (Kõo, intervjuu).

Kodulookogu, mis asub Kõo raamatukogu nüüdses Pilistvere teeninduspunktis asub Kõo valla ja kogu kihelkonna kohta kogutud kodulookogu on Kõo raamatukogutöötaja sõnul heas korras, kaustad on süstematiseeritud teemade kaupa. Kogu hõlmab tervet Pilistvere kihelkonda (Kõo, intervjuu).

Kogus on vanu dokumente ja trükiseid, mõned raamatud, mõned fotod, põhiliselt koopiad, originaalmaterjale vähe. Kogu suurem osa moodustab pabermaterjal ja fotod.

Samas on ka kohalikku elu kajastavaid uurimusi, mis paigutatud teemade järgi. Näiteks rahvamaja ja raamatukogu ajalugu (Kõo, intervjuu).

Nagu juba öeldud, kodulookogu kaustad on korrektselt teemade kaupa vormistatud, kuid puudub register, kus oleks kirjas, milliseid kaustu see kogu sisaldab. Digitaliseeritud materjale pole. Kogu üle peab arvestust raamatukoguhoidja (Kõo, intervjuu).

Kogu kasutamise kohta ütleb intervjuueeritav, et seda korrektselt vormistatud kogu kasutatakse väga harva. Viimati kasutas raamatukoguhoidja kasutas seda Pilistvere raamatukogu aastapäeva tähistamise ettevalmistamisel raamatukogu ajaloo uurimisel. Kuna raamatukoguhoidja on alles väga lühikest aega olnud tööl, alates 2024 sügisest, siis koduloolase koostöö kohta tal informatsioon puudub. Siiani poole keegi väljastpoolt kodulookogu vastu huvi tundnud. Kui keegi tunneb kogu vastu huvi, siis materjali leidmisel abistatakse uurijaid igati ning tuuakse kätte, mida soovitakse (Kõo, intervjuu).

Kodulookogu eksponeerimise võimalused on kesised, on ainult seinapind ja lauad, vitriinid puuduvad. Nendele kesistele tingimustele vaatamata korraldati Pilistvere raamatukogu sünnipäev ning raamatukogus oli näitus Pilistvere raamatukogu ajaloost (Kõo, intervjuu).

Kodulooliste materjalide kogumise, säilitamise ja eksponeerimise kohta Põhja-Sakala vallas ütleb raamatukogutöötaja, et: „Ei tohiks panna eri kihelkondade materjale kokku, igale kihelkonnale jääb ikka oma, ei tohiks panna kokku ühe valla asju, materjale, ei tohiks teha üht suurt muuseumi“ (Kõo, intervjuu).

Jällegi on kellegi elutöö, see kord Pilistvere raamatukogu kauaaegse raamatukoguhoidja hoolega kogutud ja hoitud Pilistvere kihelkonna ajalugu ootamas, et seda kasutatakse ja ei unustata.

5.7. Kodulooline tegevus Kõpu raamatukogus

Kõpu kodulugu on kogunud praeguse raamatukogutöötaja sõnul pikaegne raamatukogutöötaja Ivvo Ama, kes töötas Kõpu raamatukogus aastatel 1950- 1962.

„Selle järgi on 1995. aastal välja antud Elma Tomson poolt koostatud ülevaade „Meie kodu lugu. Kõpu kihelkond“ 1995. aastal Kodukandipäevadel oli selle raamatu esitlus (Kõpu, intervjuu).

Kõpu raamatukogu on raamatukoguhoidja sõnul palju kolitud, kogu saatus üleüldiselt pole raamatukogutöötaja sõnul kiita. Kõigepealt koliti vanast vallamajast, alevisse uude vallamajja. Vana vallamaja on tuntud ka Oskar Looritsa majana, sest eesti usundiloolane ja folklorist Oskar Loorits (1900-1961) sündis selles majas Suure-Kõpu vallakirjutaja pojana. Edasi sama maja ümberehituse tõttu lasteaiaks koliti samas majas uutesse ruumidesse. Raamatukogu kolides uutesse ruumidesse andis raamatukoguhoidja ajaloolised materjalid valla ruumides asuvasse arhiivi. Hoone hävis 2012. aastal. Kõik kodulooline materjal samuti. Praegu on raamatukogus raamatukogu ajalugu ja mõned vanad albumid. „Mingil perioodil koguti ja peeti ka artiklite kataloogi. Raamatukogu ümberkolimisel uutesse ruumidesse sai see paigutatud Kõpu valla arhiivi, mis hävis 2012. aastal.“ (Kõpu, intervjuu).

Midagi siiski Kõpu raamatukogus leidub. „Raamatukogu tegevus on kajastatud aastaaruannete näol. Mingil määral on olemas ka fotosid. Kohta, kus piirkonna ajalugu säilitada ja eksponeerida pole, iga asutus toimetab oma ajalooga vastavalt võimalustele“ (Kõpu, intervjuu).

Dokumenteeritud ega digitaliseeritud kodulookogu Kõpu raamatukogul pole. Otsesest vastutajat kodulookoguga tegelemiseks pole samuti. (Kõpu, intervjuu).

Kodulookogu kasutajad on „kohalikud, kes otsivad oma juuri. Varem oli tööde tegemiseks tarvis, praegu väga harva. Aga pole anda ka vastuseid. Kohta, kus piirkonna ajalugu säilitada ja eksponeerida pole“. Kui keegi midagi ajaloo kohta otsib, siis enamasti Digarist (Kõpu, intervjuu).

Raamatukogutöötaja töötab Kõpu raamatukogus alates 1994. aastast. Kodulooalast koostööd on Kõpu raamatukogu teinud Elma Tomsoni raamatu koostamisel 1990-ndatel aastatel, kui tal oli võimalik kasutada Ivvo Ama poolt koostatud kodulooalaseid materjale, mida vahendas Ama sugulane. Paraku läksid need materjalid kaotsi (Kõpu, intervjuu).

Koduloo kogumise ja säilitamise kohta Põhja-Sakala vallas arvab raamatukogutöötaja, et üks võimalus on luua Kõpu kohaliku ajaloo ruum vanasse Kõpu apteegimajja. Sellega toimetab Kõpu Külade Selts ja seda maja plaanitakse Kõpu kogukonnamajaks.

Loodan väga, et Kõpul õnnestub apteegimajja luua oma kodulootuba ja nende kodulugu saab vääriliselt hoitud ja eksponeeritud.

5.8. Kodulooline tegevus Suure-Jaani raamatukogus

Suure-Jaani raamatukogu on valla suurim ja mitmekesisem raamatukogu nii raamatute valiku kui ka kodulookogu mõttes. Selles kogus on koduloolisi materjale üle suure Põhja-Sakala valla. Nagu siin on kombeks öelda: „Kõpust Kõoni“. Suure-Jaani raamatukogul on eraldi kodulootuba ning koguga töötab Suure-Jaani raamatukogu raamatukoguhoidja Merike Mikkor. Teda peetakse üheks kompetentsemaks Suure-Jaani kihelkonna ajaloo tundjaks. Valdade liitmisega on lisandunud ka Pilistvere ja Viljandi valla külasid, võimalust mööda on kogutud ka nende küladega seonduvat koduloolist materjali. Merike asus töötama Suure-Jaani raamatukogus aastal 1987, sellest ajast algab tema kokkupuude Suure- Jaani raamatukogu koduloolise tegevusega (Mikkor, intervjuu).

Merike Mikkor ütleb kodulootoa asukohta kohta, et see on alati olnud Suure-Jaani raamatukogus, praegusesse asukohta tuli raamatukogu koos kodulootoaga aastal 2014. Kahjuks ei olnud varasemal ajal võimalust koduloolisi materjale paljundada, seetõttu ei saadud kogusse fotomaterjale, mida inimesed ei soovinud ära anda. Püüti küll fotosid ümber pildistada ja kirjutati arhiivimaterjale ka käsitsi ümber. Paljundamise võimalus saabus aastal 1999, kui soetati raamatukogule koopiamaasin (Mikkor, intervjuu).

Kogu tekkis Mikkori sõnul kauaaegse Suure-Jaani raamatukogu direktori „Evi Valdmaa raamatukogusse tööle asumisega 1959. aastal. Ja sellega, et tema Tallinna Pedagoogilise Instituudi diplomitöö teemaks oli „Suure-Jaani linnaraamatukogu arengulugu“ 1971. Selles töös ei käsitletud ainult raamatukogu, vaid ka kogu piirkonna ajalugu. Evi Valdmaa käis palju arhiivides, pildistas ümber fotosid ja sai materjale kohalikele elanikele. Ka eelmised raamatukogu töötajad (juhataja Silvia Peek) olid raamatukogusse puutuvat

materjali alles hoidnud ja hoidnud alles Suure-Jaani „Ilmatari“ seltsi raamatukogu, kus vanimad eksemplarid on 19. sajandi lõpust (Mikkor, intervjuu).

Suure- Jaani raamatukogu kodulookogus on esindatud ka paljude kohalike kodu-uurijate panus selle kogu täienemisse. Näiteks aitas kogu tekkele kaasa kohalik dirigent Vello Kont, kelle diplomitöö oli Tallinna Riiklikus Konservatooriumis „100 aastat puhkpillimuusikat Suure-Jaanis“ 1971. Kodu-uuriija Jaan Joandi koduloolisi artikleid avaldati rajooni ajalehes „Tee Kommunismile“. Ka tema töi osad oma koduloolised materjalid Suure-Jaani raamatukogusse (Mikkor, intervjuu).

1980-ndatel aastatel tegutses Suure-Jaanis Eesti Looduskaitse Seltsi kodu-uurimis toimkond. 20. oktoobril 1984. aastal oli selle toimkonna asutav koosolek, millest võtsid osa koolilapsed, õpetajad, kohalikud kodu-uurijad, kohalike majandite juhid ja Suure-Jaani kandist pärit tunnustatud teadlased: Vello Lõugas, Paula Palmeos, Endel Vingissar, Jaan Lepajõe ja veel palju teised. Vello Lõugase poolt oli juba 1950- ndatel aastatel kirjutatud artikleid kohaliku Suure-Jaani rajooni ajalehte „Oktoobri Lipp“² sellest, kuidas ta töötas Lõhavere linnuse väljakaevamistel, kui oli veel kooliõpilane (Mikkor, intervjuu).

Kodulookogu on mahukas ning asub eraldi väikeses ruumis, ruumipuuduse tõttu on ka eksponeerimise võimalused kehvad. Kogus on vanu dokumente, trükiseid, originaalfotosid ja skaneeritud fotosid. Ruumipuudusel esemeid ei saa kogusse võtta. Kõik võimalikud kohaliku ajalugu käsitlevate diplomitööde koopiad ja koduloo-uuringud, mida on olnud võimalik kätte saada, on meil kodulootoas olemas. Olemas on ka „Ilmatari“ raamatukogu ja Ants Joandi raamatukogu 20 saj. algusest (Mikkor, intervjuu). Merike Mikkor teeb usinasti koostööd nii kohalike kodu-uurijatega, kui ka Suure-Jaani kandist pärit inimestega, kes elavad juba mujal ning on ajaloo huvilised. Kogu üle peab arvestust tema ise (Mikkor, intervjuu).

Alates 2014. aastast on Suure-Jaani raamatukogus võimalik skaneerida. Tänu sellele võimalusele julgevad inimesed raamatukokku tuua rohkem ka oma koduseid fotosid. Raamatukoguhoidja vaatab koos fotode omanikuga pärast skaneerimist fotod läbi ja panevad võimalusel fotodel olevatele nägudel juurde ka nimed. Samuti lisatakse kausta

² Suure-Jaani rajoon eksisteeris alates 26.09.1950 kuni 24.01.1959. Ajaleht „Oktoobri Lipp“ ilmus alates aastast 1953 (Laur, 2023).

muud andmed foto kohta. Enamus fotodest, mis on raamatukogu kodulookogusse saabunud peale 2014. aastat, on skaneeritud. Skaneeritud on ka Heliloojate Kappide muuseumi fotod (Mikkor, intervjuu).

Suur kodulookogu on süstematiseeritud paber-kaustades temaatiliselt ja piirkondade kaupa. Fotod on digitaliseeritud arvutiprogrammiga „Picasa“. Ka need on jagatud albumitesse piirkondade kaupa ja temaatiliselt. Samuti on välja toodud siitkandist pärit tuntud inimesed. Kodulootoas on lugejate arvuti, kust külastajad saavad fotosid vaadata (Mikkor, intervjuu).

Kodulookogul on kasutajateks tavaliselt kohalikud inimesed, kui on ka kaugemalt: „Näiteks üks Viimsi neiu käis meil materjale uurimas oma sugulase Marie Reimani kohta, kellest ta tegi koolis uurimistöö, samuti uuris arheoloog Ants Kraut siin Vello Lõugase noorusaega selleks, et koostada tema mälestusraamat“ (Mikkor, intervjuu). Käivad inimesed, kes on ostnud siia maja ja tahavad selle maja ajaloost midagi teada saada. Leitakse meie fotode seast oma sugulaste ja esivanemate pilte (Mikkor, intervjuu).

Kogu kasutatakse keskmiselt iga kuu kord. Põhjuseks on keskealistel ja vanematel inimestel huvi oma suguvõsa ja kodukoha vastu, nooremad uurivad materjale koolitöök, kui kirjutavad referaate, seminaritöid ja diplomitöid oma kodukohast (Mikkor, intervjuu).

Suure-Jaani raamatukogu Facebooki lehel on üleskutse, kus palutakse raamatukokku tuua näha oma vanu fotosid ja koolitunnistusi. Pärast skaneerimist anname fotod ja dokumendid omanikele tagasi. Oleme kuulutanud ka paber kandjal, et ootame raamatukogus vanu fotosid, et täiendada koduloolist pildigaleriid (Mikkor, intervjuu). Fotosid Suure-Jaani kihelkonna ajaloost saab vaadata veebis olevast pildigaleriist³.

„Selle galerii fotosid kasutas näiteks vanade autode huviline Rein Veldi, et autonumbrite järgi tuvastada sõdadevahelise perioodi autoomanikke“ (Mikkor, intervjuu). Raamatu „Maa ja linna vahel: Eesti alevite lugu“ koostaja Heiki Pärdi (2023) kasutas samuti oma raamatu valmimisel Suure-Jaani raamatukogu koduloolist pildigaleriid.

³ Suure-Jaani ajaloo pildigalerii pealkirjaga „Põhja-Sakala vallas toimunud pildis“ (vaadatud 11.05.2025): <http://galerii.suure-jaani.ee/index.php?category/180>

Suure-Jaani raamatukogutöötaja Merike Mikkor ja Suure-Jaani kodulootuba on olnud abiks Eesti Muinsuskaitse Seltsi poolt 2022. aastal välja antud raamatu „Vello Lõugas: arheoloog, muinsuskaitaja, kodu-uurija“ väljaandmisel (Eesti Muinsuskaitse selts, 2022).

Eesti filatelist ja postiajaloolane Elmar Ojaste kes elas alates aastast 1944 Rootsis, kuid Eesti taasiseseisvudes külastas tihti oma kodukanti Suure-Jaanit ning kinkis Suure-Jaani raamatukogule oma uurimistöid kodukandi postiajaloo kohta: „Kodukandi postiajalugu – Filatelia. Suure-Jaani“ ja „Hobu-postijaamad ja ühendused Suure-Jaani kihelkonnas 19. ja 20. sajandil“ (Mikkor, intervjuu).

Suure-Jaani raamatukogu külastavaid kodulooliste materjalide huvilistega tegeleb Suure-Jaani raamatukogu töötaja ja aitab neil leida huvipakkuvaid materjale. Selle kodulookogu baasil tehakse pidevalt näitusi ja üritusi. Ajalugu tutvustatakse ürituste sarjaga „Vanade fotode maailmas“, osaletakse Kodukandi päevadel. Eksponeerimiseks on seinapinnad ja lauad raamatukogu koridoris. Kahjuks pole Suure-Jaani raamatukogul vitriine (Mikkor, intervjuu).

Lõpetuseks ütleb kauaaegne kodu-uurija Merike Mikkor koduloo kogumise ja säilitamise kohta, et „on väga oluline, et vallas oleks koht, kuhu kodukandi ajaloo materjale saaks koondada ja neid tutvustada. Eriti, kui piirkonnas puudub muuseum“. Seega on raamatukogu väga loogiline koht selle jaoks. Kahjuks pole raamatukogudes tihti ruumi ja töötajad tegelevad kodu-uurimisega oma põhitöö kõrvalt. Samuti on Merike Mikkoril hea meel, et Suure-Jaani inimesed on hakanud teadvustama, et raamatukogusse võib tuua fotosid ja muud koduloolist materjali, samuti tulla meie materjalidega tutvuma (Mikkor, intervjuu).

Hetkel on Suure-Jaani raamatukogus käsil kodulootoa digitaalse kataloogi koostamine. Veel ütleb Mikkor, et kuna koduloolise materjali kogumine nõuab palju ressursi (paber, paljundamine, kiled, kaustad, mapid jne.) on sellele kulunud materjal läinud raamatukogu vahenditest. Võiks mõelda nende kulude katteks vallavalitsuse poolt raamatukogu eelarvesse eraldi summa koduloo kogumise ja talletamise kuludeks ning sellega tegelev töötaja võiks saada ka lisatasu. Samuti oleks vaja kindlustada praegu olemasolevate kodulookogude säilimine (Mikkor, intervjuu).

Suure-Jaani raamatukogu kodulootoas on palju põnevat materjali ning Merike Mikkor on teinud tänuväärset tööd selle kogu kogumisel ja hoidmisel. Kogu täieneb iga päevaga ja

leiab tihti kasutust. Oleks veel vaja tähtsamad materjalid digitaliseerida, siis on kogu kättesaadavam ka laiemalt.

5.9. Kodulooline tegevus Sürgavere raamatukogus

Sürgavere raamatukogus „kodulookogu, laiemas tähenduses ei ole“. Olemas on raamatukogu avamisest olemasolevad dokumendid, mis puudutavad raamatukogu ja kogu on alati paiknenud seal, kus raamatukogu parajasti on (Sürgavere, intervjuu).

Sürgavere raamatukogu töötaja alustas koguga tutvumist sellest ajast peale, kui alustas tööd Sürgavere raamatukogus, 2018. aastast. Eraldi töötajat pole koduloo jaoks olnud. Kogus on raamatukogu ajalugu ja tegevust puudutavad dokumendid, küla elu, asutusi ja elanikke puudutavad ajalehtede väljalõiked, plakatid, infovoldikud (Sürgavere, intervjuu).

Süsteematiseerimise ja dokumenteerimise kohta ütleb raamatukogutöötaja, et dokumendid, väljalõiked kaustades on ajalises järjestuses, materjali pole digitaliseeritud (Sürgavere, intervjuu).

Kogu üle arvestuse pidamine on raamatukogutöötaja ülesanne, ametijuhendis see fikseeritud pole. Kogu kasutaja on raamatukogutöötaja põhiliselt ise, huvi kogu vastu töötaja sõnutsi puudub, paaril korral on soovinud materjale vaadata endine kultuurimaja direktor, et täpsustada oma mälestusi. Kodulooalast koostööd on tehtud ühe raamatukogu lugejaga, kes tõi raamatukokku mõned küla elu puudutavad materjalid, mida on endale kogunud (Sürgavere, intervjuu).

Sürgavere raamatukogu ruumid pole suured, sellepärast on raamatukogutöötaja öelnud ka kodulooliste materjalide eksponeerimise kohta, et „võimalused on väikesed“ ja kodulookogu tutvustamiseks on korraldatud „paar väljapanekut“ (Sürgavere, intervjuu).

Sürgavere raamatukogu töötaja ütleb, et: „Väga head kodulooalast tööd Sürgaveres on teinud endine koolidirektor, ajalooõpetaja ja kodu-uuriija Endla Reimann, kes on kogunud

palju materjali Sürgavere kodulootuppa. Väga head tööd sellel teemal teeb Suure-Jaani raamatukoguhoidja Merike Mikkor“ (Sürgavere, intervjuu).

Sürgavere raamatukogu kodulookogu pole suur, kuid raamatukogu teeb ürituste ja näituste korraldamisel koostööd Sürgavere kodulootoaga, mis on raamatukogul just üle õue ning üheskoos on alati tulusam ja toredam toimetada.

5.10. Sürgavere kodu-uuriija Endla Reimann' i kodulooline tegevus

Sürgavere kauaaegne koolidirektor, ajalooõpetaja ja kodu-uuriija Endla Reimann ja Sürgavere kodulootuba on mulle jätanud sooja mälestuse Sürgavere Koolis töötatud ajast.

Intervjuus meenutab Endla Reimann, et ajaloo ja koduloo huvi on tal olnud juba niikaua, „kui ta ennast mäletab“. Õpetajaameti valis ta selle pärast, et „kaks venda juba enne teda õppisid“, see oli tasuline ja temal poleks enam olnud võimalik tasulisel õppekohal õppida. 1958. aastal tuli ta tööle Sürgavere kooli ning juba töötades astus ta Tallinna Pedagoogilisse Instituuti kaugõppesse õpetajaks õppima. Hiljem ajalooõpetajana sai ta oma ajaloohuvi juba ka teistele jagada (Reimann, intervjuu).

Ajalooõpetajana kasutas ta tundide ilmestamiseks näitlikke vahendeid: vanu tööriistu ja teisi ajalugu tutvustavaid esemeid. Kui neid oli juba kogunenud omajagu, polnud neid enam kusagil hoida. Kuid siis vabanes kohalikul kolhoosil endise mõisa aida hoone ning ta sai hakata sinna suuremaid esemeid koguma (Reimann, intervjuu).

Muuseumi algatasid 80ndatel tegelikult kohalikud ajaloo huvilised poisid Vello Triisa ja Juhan Köhler. Suureks abiks oli ka Aarne Miilen kohalikust kolhoosist „Kindel Tee“. Tema aitas taludest suuremaid tööriistu ja muid esemeid tuua. Muuseumi toetamiseks sai tehtud mõned rahalised projektid, et hoonet seest korrastada, koguda väiksemaid tööriistu ja esemeid ning hoonesse paigaldada ka elekter (Reimann, intervjuu).

Muuseumi sai viia ka neid esemeid koolist, mis olid juba aegunud ja ei olnud võimalik enam õppetöös kasutada. Näiteks õppevahendid, koolipingid. Kolhoos aitas ikka, näiteks

andis koolile ka esimese arvuti, suur arvutikomplekt oli. „Pikkamööda need asjad sinna saabusid“ (Reimann, intervjuu).

„Huvitav oli see, kuidas need asjad sinna saabusid“. Näiteks järsku oli muuseumi ukse taga kaks suurt kirstu. Riide-või viljakirstu. Endla Reimann otsis küll kaua, kes need sinna tõi, kuid leidis lõpuks ainult selle kandi, kust need asjad võidi tuua, kuid kes tõi, ei tea. Reimann arvab, et võib olla teab seda muuseumi praegune perenaine, Aurelika. Sinna muuseumi ukse taha tekkis ikka mõningaid esemeid ja inimesed küsisid, mida võiks tuua. See oli tore (Reimann, intervjuu).

Praegu on seal taluga ja kooliga seotud tarbeesemed, tööriistad. Paberist materjale pole sinna kogutud, kuna hoone on niiske. Erandiks on Sürgavere Kooli kunagise kunstiõpetaja Virve Reimani õpilaste joonistused. See ruum on olnud kunagi mõisa ait ning kui mõisad riigistati, on ta olnud hoopis rahvamaja. Seal näidati kino ja peeti pidusid ning selle kohta on väga hea kroonika. Seal on väga huvitavalt kirjutatud nendest sündmustest, mis kõik selles rahvamajas toimusid. Väga suurejoonelised peod, igasugused loteriid, näitemängud. Sürgavere rahvamaja oli siin ümbruskonnas olnud väga kuulus koht. Hiljem, kui maja läks kolhoosi „alla“, on rahvamaja olnud koolimajas. See oli siis enne, kui ehitati uus kultuurimaja. Uus kultuurimaja ehitati aastal 1966. Ait jäi siis kolhoosile laoruumideks ja osaliselt kasutamata. Siis need poisid algatasidki selle muuseumi ja sai taludest esemeid toodud, et muuseum luua (Reimann, intervjuu).

Muuseumi on võimalik kasutada kõigil, kes seda soovivad ja ette tellivad. Sürgavere Kool on seal teinud üritusi ja tähistanud tähtpäevi. Õpilastele tutvustatakse esemeid, millega künti ja külvati. Muuseum on kindlasti avatud Sürgavere kodukandipäeval, kuhu on sattunud ka üks väliseestlane, kellele oli kõik põnev. Sürgaveres toimuvates laagrites osalejad külastavad muuseumi samuti (Reimann, intervjuu).

Kauaaegne kooliõpetaja Endla Reimann räägib Sürgavere koolielu ajaloost: „Sürgavere koolid vanemal ajal olid Paju ja Kookla. Hiljem liidetud Lõhavere vallast tuli juurde ka Lõhavere kool. Paju kool asus Käliste külas, see on umbes 1 km Sürgavere mõisast. Kookla kooli asukohaks oli Kookla küla. Lõhavere kool asus endise Lõhavere valla Sürgavere poolsel serval. Sürgavere mõisast umbes 1 km kaugusel oli ka Kabila kool, mis hiljem liideti Kildu kooliga“. Endla Reimann on tähistanud koos heade abilistega Kabila kooli asukohta suure kivi ja sellele paigutatud mälestustahvliga. Ka Paju kooli asukohta

on paigutatud kivi tahvliga. Lõhavere koolimaja seinale on paigaldatud tahvel kooli alguse ja lõpuga. Koolka koolimaja ootab veel tähistamist (Reimann, intervjuu).

Muuseumieksponaatide süstematiseerimise ja dokumenteerimise kohta ütleb Endla Reimann, et eksponaatide juurde on kirjutatud tekst, mis ese see on, kuid koht, kust see on toodud, seda pole. Paberile ka midagi kirja pandud pole. Hoonel pole praegu kütet, ahjud on, kuid need on vanad ja kasutada neid ei saa. Murekohaks on hoone katus, mis laseb vihma läbi ning ka seinad. Muuseumil tegelikult palju pinda kasutada pole, hoonest on kasutamata umbes kolmandik, kus on see kolhoosiaegne tsement. Võib olla saaks vald aidata, mõtleb Endla Reimann (Reimann, intervjuu).

Koduloo kogumise ja eksponeerimise kohta üleüldiselt ütleb Endla Reimann, et üksikuid kohti vallas on, kus on kogutud, kuid teavet ei ole. Vald on suur ja lai, talle tundub, et tänapäeval on inimesed, kes tulevad maale elama juba vägagi huvitatud vanavarast ja koduloost. Endla Reimann paneb inimestele südamele, et „ärge visake asju ära“, need on alati väärtuslikud ning vajavad säilitamist (Reimann, intervjuu).

Tänapäeval jääb minu arvates üha vähemaks õpilastel näha vanu põllutööriistu ja taluga seotud tarbeesemeid. Õppevahendina väikese kooli naabruses on need eksponaadid väga väärtuslikud. Arvan, et varsti parandatakse ära ka katus, sest selle hoone väärtus on kõigile teada.

5.11. Kõpu kodu-uuriija Viive Lehtla kodulooline tegevus

Kõpu kodu-uuriija Viive Lehtla alustas koduloo kogumist ja talletamist umbes 10 aastat tagasi. Koduloo juurde viisid teda Kõpus Soomaa külastuskeskuses külas käinud inimesed ja jutu ning arutelude käigus hakkas tema tedagi huvitama. Edasi tuli juba Kõpu meierei uurimine ja sedamööda huvi kasvas (Lehtla, vestlus).

Kõpu meierei kohta ütleb Viive Lehtla, et „praegu on veel üks inimene, kes meiereis töötas, samuti on inimesi, kelle isa on olnud seal tööl, kes käisid lapsena seal koos, kes tõi piima. Meierei pildid on veel praegugi meiereis“ (Lehtla, vestlus).

Kodulookogu asus alguses Kõpu Soomaa külastuskeskuses, kus olid koduloolised esemed, riided ja kangasteljed. Nüüd on see Kõpu lasteaia majas kastides. Digitaliseeritud Viive Lehtla kogus midagi pole (Lehtla, vestlus).

Viive Lehtla on tundnud huvi ka palkide parvetamise kohta Pärnu jõgikonnas. Kõpu jõgi voolab ju Pärnu jõkke. Uurimistöö viis teda Eesti Rahva Muuseumi. Tulemuseks on fotomaterjal, mis on fotonäitusena olemas. Samuti on Viive Lehtlal fotosid üleujutuse kohta Soomaal, samuti on olemas Soomaa raamat, kus on paljude Soomaa inimeste mälestused. ERM ist on saadud fotod õllekappade kohta Kõpu piirkonnas. Kodu-uurijal on ka fotomaterjali kohaliku klubi „Härmalõng“ tegemistest, 5 paksu kausta, mis on kõik Maia Kolgi tehtud, kes oli klubi hoolas kroonik. Samuti on olemas käsitööringi kroonika, mis käis koos 60 aastat, nende töid ja tegemisi on ka esemetena. (Lehtla, vestlus).

Viive Lehtla meenutab, et Vilma Ama oli Kõpus „kange luuletama, tema laulude sees on Kõput“. Samuti räägib Viive Lehtla palkide parvetamise kohta, et „Pärnu jõel käis keegi igast talust parvetamas, see oli tasuv töö, seal olid naised palke lükkamas pootshaakidega“ (Lehtla, vestlus).

Minu jaoks on üks huvitav ajalooline objekt, millest Viive Lehtla pajatab pukksild, „see on sild, mis võeti jõest välja, et suurvesi seda ära ei viiks ja kui vesi langes, siis pandi see uuesti üles, see oli jõeäärse piirkonna eripära“ (Lehtla, vestlus).

Kõpu lähedal on Tipu, kus oli Viive Lehtla meenutuste kohaselt kunagi palju talusid. Ja seal on olnud mitu meiereid, Tipu koolimaja. Nii nagu Kõpu raamatukoguhoidja, nii ka Viive Lehtla meenutab Okko ja Vilma Amat, kes olid aktiivsed kodu-uurijad. Kahjuks on kogu kadunud (Lehtla, vestlus).

Kogu kasutamise kohta ütleb Viive Lehtla, et kogu on näiteks kasutatud Soomaa giidide koolituse tarvis. Selle raames küsisid korraldajad Kõpu kandi koduloo kohta (Lehtla, vestlus).

Koostööd on Viive Lehtla teinud ka vanemate kohalike elanikega. „Ei ole ju kõike lindistanud, meenutusi, mälestusi on tulnud palju“ (Lehtla, vestlus). Hiljuti tegi ta ka koostööd Suure-Jaani raamatukoguga, kus olid näitusel väljas tema kogutud esemed ja fotod. Kogu eksponeerimise kohta ütleb kodu-uurija, et hetkel eriti võimalusi pole, Kõpu kogukond tahab teha vanast apteegimajast Kõpu kogukonnamaja, võib olla seal avaneb

võimalus eksponeerida Kõpu piirkonna kodulugu. Igal piirkonnal peaks olema võimalus eksponeerida oma kodulugu kohapeal (Lehtla, intervjuu).

Viive Lehtla kodulooalane töö Kõpus on väärikas panus kodukoha ajaloo säilitamisse ja kogukonna toimetamistesse. Põnevad on tema Soomaa piirkonna kohta tehtud uurimused ja kogu materjal, mis on säilitatud võiks jõuda kogukonna ajalootuppa.

KOKKUVÕTE

Magistritöös uurisin Põhja-Sakala valla kodu-uurijate ja raamatukogude koduloolise materjali kogumist, säilitamist ja dokumenteerimist uurimist.

Kõigil Põhja-Sakala Raamatukogu harukogudel ja iseseisvatel kodu-uurijatel on kas siis mahukas või vähem mahukam kodulookogu. Kodulookogud sisaldavad vanu dokumente, käsikirju, koopiaid vanadest ajalehtedest, ajakirjadest, fotosid (nii originaale kui koopiaid), raamatukogude kroonikaraamatuid, koolide ajalugu kajastavat koduloolist materjali.

Kodulookogudes on ka õpilaste uurimistöid, kohalike kodu-uurijate uurimistöid ja nende pärijate poolt raamatukogude kodulootoale üle antud koduloolisi materjale ning kodu-uurijate raamatukogusid. Pilistvere kodulookogu koosneb koduloolistest materjalidest üle Pilistvere kihelkonna, Suure-Jaani raamatukogu kodulookogu aga koosneb materjalidest üle Põhja-Sakala valla. Võhma Muuseum/muuseumitoas leidub ka etnograafilisi esemeid, samuti leidub esemeid eraviisiliselt kodu-uurimisega tegelevate Viive Lehtla ja Endla Reimanni kogudes ja loomulikult Heliloojate Kappide majamuuseumis.

Kodulooline materjal on põhiliselt paber kandjal, osaliselt süstematiseeritud, mõningal määral ka dokumenteeritud. Digitaliseeritud on materjale vähe. Seda minu arvates sellepärast, et raamatukogudel on üldiselt kehvad tehnilised võimalused. Osad kodulookogud on üles kirjutatud paber kandjatel.

Põhja-Sakala valla kodulehel muuseumide nimekirjas on mainitud Heliloojate Kappide majamuuseum ning Võhma muuseumituba. Põhja-Sakala valla arengukavas aastateks 2023-2030 on ära mainitud Võhma muuseumituba, Sürgavere muuseumituba, Kõpu muuseumituba ning Heliloojate Kappide majamuuseum.

Suure-Jaani kodulootuba on hetkel esindatud Põhja-Sakala valla kodulehel asuvas fotogaleriis. Kuna uuendamisel on nii Põhja-Sakala Raamatukogu kodulehekülg, kui ka Suure-Jaani raamatukogu kodulehekülg, siis mujal vallaga või raamatukogudega seotud materjalides see kodulootuba hetkel ei kajastu.

Väikeste koolide sulgemise puhul võib juhtuda, et kodulooline materjal ei ole enam avalikkusele kättesaadav. Samuti võib juhtuda ka raamatukogude sulgemisega, kui asjaga tegelejad pole koduloohuviga või on nad missioonitundeta. Sellepärast oleks vajalik kodulookogude olemasolu fikseerimine ja nendega toimetamise kord juhuks, kui asutus likvideeritakse.

Suure-Jaanis on koduloo kogumine oletatavasti alanud juba seoses kohaliku laulu- ja mänguseltsi „Ilmatar“ raamatukogu alles hoidmisega, kuid kogu praeguse haldaja Merike Mikkori sõnul sai praegune Suure-Jaani raamatukogu kodulookogu alguse eelmise raamatukogu direktori Evi Valdma diplomitööst. Intervjuudest ilmnes, et kogud on tekkinud raamatukogutöötajate koduloohuvist ja soovist jäädvustada oma kodukohtade ajalugu. Paljudel raamatukogudel on kogude algatajaks raamatukogutöötaja, kes on töötanud enne praegusi raamatukogutöötajaid. Eraviisiliselt kodulugu koguvatel kodu-uurijatel on kogude alguseks samuti isiklik huvi.

Kodulookogude kasutamine tänapäeval võib olla erinev. On kogusid, mida kasutatakse näitusteks, ürituste ettevalmistamiseks palju, mõnda vähem. Raamatukogutöötajad tunnistavad ka, et mõnikord tuntakse kodulooliste materjalide vastu vähe huvi. Mõned kodulookogud on väikesed ning palju materjali, mida eksponeerida polegi. Samuti on võimalikud eksponeerimise pinnad raamatukogudes liiga väikesed.

Kodulookogu eest vastutaja on kõikides raamatukogudes raamatukoguhoidja ise, eraldi töötajat selle jaoks pole. Samuti tegelevad raamatukogutöötajad ise ka kodulookogusid külastavate ajaloo huvilistega, teevad kogude põhjal üritusi, näitusi, ekskursioone.

Kogude täiendamise tegelevad samuti raamatukogutöötajad. Tehakse koostööd valla teiste kodu-uurijatega ning kõikide inimestega, kes soovivad oma koduloolisi materjale tutvustada või tunnevad huvi teiste kogude vastu.

Kodulookogudega tegelemine nõuab raamatukogudelt ka lisaressurssi nii aja, materjalide – paljunduspaberi ja teiste säilitamiseks vaja minevate vahendite jaoks.

Kuna raamatukogudes pole koduloo kogumine peamine tööülesanne, vaid vabatahtlik tegevus, peaks säilima tasakaal raamatukoguseaduses sätestatud tööülesannete ja koduloo kogumise vahel. Põhja-Sakala Raamatukogu põhimääruses on kirjas, et „raamatukogu kogub ja säilitab koduloolist materjali. Kehtiva raamatukoguseaduse järgi on rahvaraamatukogu asutus, mis „kogub, säilitab ja teeb lugejale kättesaadavaks temale

vajalikud trükised, auvised ja teised teavikud [...] ning avalikud andmebaasid“ (RaRS, § 2(2)). Selle järgi võiks mõelda, et „teised teavikud“ võiksid olla ka koduloolised materjalid, kuid otsest kohustust ikkagi pole.

Paljud raamatukoguhoidjad on kodu-uurijad sellel põhjusel, et nad on missioonitundega ajaloo huvilised isikud. Teisalt võib üheks põhjuseks olla järjepidevuse tunnetamine. Aastal 2004 kehtivuse kaotanud Raamatukogu töökorralduse juhendist võib leida, et koduloo kartoteek on mainitud, kui üks kartoteekide liike (Raamatukogu töökorralduse juhend, 1995). Järelikult on nõukogude ajal olnud koduloo kogumine raamatukogudes kohustuslik. Kuid kodulooline tegevus algas juba palju aega enne seda, selle põhjal arvan, et koduloo kogumise huvi ei sõltu sellest, kas see on tööülesannetes kajastatud või mitte. Arvan, et need, kes seda koguvad, teevad seda ka siis, kui see pole nende otsene tööülesanne.

Kodulooliste materjalide kogumine, töötlemine ja säilitamine nõuab täiendavat ajalist ja rahalist ressursi. Paber- ja esemelise materjali hoidmine nõuab kindlat temperatuuri. Eksponaatide säilitamisel on kindlad tingimused. Samas, kui eksisteerivad raamatukogud ja nende fondides on raamatud, mis samuti nõuavad kindlat temperatuuri, võivad kodulookogud olla raamatukogude ruumides.

Mitme kihelkonna kultuuripärandi koos ühes mäluasutuses talletamine tundub esialgu raske, kuna Põhja-Sakala vald koosneb kolme erineva kihelkonna küladest ja linnadest: Viljandi kihelkond, Suure-Jaani kihelkond ja Pilistvere kihelkond. Esmapärgul ei tundu olevat ühendavat mõtet peale selle, et ollakse ühises vallas. Põhja-Sakala valla raamatukogutöötajad ütlevad praegu üldiselt, et kogu valla eri paikade koduloo ühendamine pole mõttekas. Kuid see on edaspidiste arutelude koht.

Kodulooline tegevus on väga oluline Eesti Vabariigile ja tema kodanikele ajaloolise mälu talletamiseks ja paigatunnetuseks. On tähtis, et põlvkondade jooksul kogutud ajalooline mälu säiliks ka tulevastele põlvedele, et neil oleks, millele toetuda oma kodukohtades, et juured oleksid kindlamalt maas.

KASUTATUD ALLIKAD

Intervjuud ja ankeetküsitlus

KOV esindaja, vestlus 2025, Autori vestlus Põhja-Sakala valla esindajaga, 29.04.2025, autori valduses

Kõo, intervjuu 2025, Autori intervjuu Kõo raamatukogu raamatukoguhoidjaga, 25.03.2025, autori valduses

Kõpu, intervjuu 2025, Autori intervjuu Kõpu raamatukogu raamatukoguhoidjaga, 26.03.2025, autori valduses

Lehtla, vestlus 2025, Autori intervjuu Kõpu kodu-uuriija Viive Lehtlaga, 23.04.2025, autori valduses

Olustvere, intervjuu 2025, Autori intervjuu Olustvere raamatukogu raamatukoguhoidjaga, 13.03.2025, autori valduses

Paala, intervjuu 2025, Autori intervjuu Paala raamatukogu raamatukoguhoidjaga, 10.03.2025, autori valduses

Reimann, intervjuu 2025, Autori intervjuu Sürgavere kodu-uuriija Endla Reimanniga, 06.05.2025, autori valduses

Saaremets, intervjuu 2023. Autori Intervjuu Merike Saaremetsaga, 29.11.2023, autori valduses

Mikkor, intervjuu 2025, Autori intervjuu Suure-Jaani raamatukogu raamatukoguhoidjaga, 07.03.2025, autori valduses

Sürgavere, intervjuu 2025, Autori intervjuu Sürgavere raamatukogu raamatukoguhoidjaga, 27.03.2025, autori valduses

Tääksi, intervjuu 2025, Autori intervjuu Tääksi raamatukogu raamatukoguhoidjaga, 12.03.2025, autori valduses

Vastemõisa, intervjuu 2025, Autori intervjuu Vastemõisa raamatukogu raamatukoguhoidjaga, 18.03.2025, autori valduses

Võhma, intervjuu 2025, Autori intervjuu Võhma raamatukogu raamatukoguhoidjaga, 25.03.2025, autori valduses

Kirjandus ja veebilehed

Annist, A., Kaaristo, M. 2017. Sotsiaal- ja kultuuriantropoloogia. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus

Eesti Kodu-uurimise Selts 2009. *Kodu-uurija teejuht*. Tallinn: Karrup OÜ.

Eesti Muinsuskaitse Selts 2022. Vello Lõugas: arheoloog, muinsuskaitaja, kodu-uurija. Tallinn

Eesti NSV Teaduste Akadeemia kodu-uurimise komisjon 1966. *Kodu-uurija käsiraamat*. Tallinn: Eesti Raamat

EKI ühendsõnastik 2024. Eesti Keele Instituut, Sõnaveeb.

<https://sonaveeb.ee/search/unif/dlall/dsall/kodulugu/1/est>, (Kasutatud 04.04. 2025)

Grünfeldt, I. 2019. Muuseumipäeval arutati väikemuuseumide võimalusi. *Virumaa Teataja*, 15. juuni, <https://virumaateataja.postimees.ee/6708030/muuseumipaeval-arutati-vaikemuuseumide-voimalusi>, (Kasutatud 10.04.2025)

Johann Köleri majamuuseum, Soomaa rahvusparki veebileht, <https://kaitsealad.ee/et/kaitsealad/soomaa-rahvuspark/kulastajale-7/kulastusvoimalused/johann-koleri-majamuuseum>, (Kasutatud 02.02.2025).

Jõesaar, M.-A. 2004. *Küla kodu-uurija kukeaabis*. Paide: Kuma

Järv, V. 1977. *Inimene ja kodu*. Tallinn: Eesti raamat.

Kalmus, V., Linno, M., Masso, A. 2015. *Kvalitatiivne siuanalüüs*. Tartu Ülikool

Kampmann, M. 1917. *Kodumaatundmise õppewiis*. Tallinn: Gustaw Pihlaka kirjastus, <https://www.digar.ee/viewer/et/nlib-digar:271204/252172/page/1>, (Kasutatud 13.05.2025)

Kannike, A. 2025 (ilmumas). Kodust majamuuseumini – museoloogiline vaade, *Virumaa Muuseumi Toimetised*.

Laur, M. 2023. Rajoonide aeg: 1950-1962. EÜS Kirjastus, Tallinna Raamatutrükikoda

- Lepajõe, M. 1997. Esimene terviklik ülevaade Tartu kohta, Ühest Kleio ilmumisest. *Postimees*, 3. veebruar, <https://www.postimees.ee/2498579/esimene-terviklik-ulevaade-tartu-kohta-uhest-kleio-ilmumisest>, (Kasutatud 22. 03. 2025)
- Marjapuu, R. 2011. Tääksi raamatukogu – 90. *Leole*, <https://web.archive.org/web/20181205003422/http://web.suurejaani.ee/leole/showdetails.php?contentid=2850>, (Kasutatud 23.02.2025)
- Mart Saare Majamuuseum Hüpasaares, veebileht, <https://muuseum.viljandimaa.ee/martsaar/> (Kasutatud 12.02.2025)
- Mikkor, M. 2015. Avasime kodulootoa. *Leole*, veebruar.
- Muravjova, J., Kaja, V. 2015. Millal hakati Eestis tegelema koduloo-uurimisega? *Maaleht*, 28. aprill, <https://maaleht.delfi.ee/artikkel/71346475/millal-hakati-eestis-tegelema-koduloo-uurimisega>, (Kasutatud, 19.03.2025)
- Muuseumid. Põhja-Sakala valla veebileht. <https://www.pohja-sakala.ee/muuseumid> (Kasutatud 02.02.2025)
- MuuS. Muuseumiseadus, kehtiv, avaldatud Riigi Teataja I, 11.03.2023, 47. <https://www.riigiteataja.ee/akt/MuuS> (Kasutatud 22.02.2025)
- Muuseumid Eestis, Eesti Kultuuriministeeriumi veebileht, <https://www.kul.ee/kultuurivaartused-ja-digitaalne-kultuuriparand/muuseumid/muuseumid-eestis>, (Kasutatud 02.02.2025)
- Mägi, P. 2016. Heliloojate Kappide majamuuseumi kohalike sidusrühmade ootused muuseumile“, magistritöö, Tartu Ülikool, Info- ja teadmusjuhtimise õppekava
- Olustvere muuseum, Eesti Muuseumide Infokeskus, veebilehekül, https://vana.muuseum.ee/et/muuseumid/eesti_muuseumid/by_state11bc.html?action=details&museum_id=237, (Kasutatud 12.02.2025)
- Pae, T. 2024 Kultuurigeograafia loeng, Tartu Ülikool.
- Piir, E. 1984. Koosolek Suure-Jaanis. *Tee Kommunismile*, 20.november
- Pillak, P. 2016. Eesti Kodu-uurimise seltsi, Eesti Muinsuskaitse Seltsi ja eesti Genealoogia Seltsi kümnes aastaraamat. *Tuna*, 2, <https://tuna.ra.ee/eesti-kodu-uurimise->

[seltsi-eesi-muinsuskaitse-seltsi-ja-eesi-genealoogia-seltsi-kumnes-aastaraamat/](#),
(Kasutatud 24.03.2025)

Peegel, M. 2024. Viljandi muuseumist saab sihtasutus. *Sakala*, 30. detsember,
<https://www.err.ee/1609562920/viljandi-muuseumist-saab-sihtasutus>, (Kasutatud
02.02.2025)

Põhja-Sakala Raamatukogu, veebileht, <https://raamatukogu.pohja-sakala.ee/>, (Kasutatud
08.08.2025)

Põhja -Sakala Raamatukogu põhimäärus, (01.08.2022), Riigi Teataja IV.,
<https://www.riigiteataja.ee/akt/407052022017> (Kasutatud 27.10.2024)

Põhja-Sakala Raamatukogu põhimäärus, (25.04.2024), Riigi Teataja IV.,
<file:///C:/Users/Kasutaja/Downloads/403052024056.pdf>, (Kasutatud 13.05.2025)

Põhja-Sakala Raamatukogu statistiline aruanne 2024, autori valduses, (Kasutatud
14.05.2025).

Põhja-Sakala valla arengukava 2023-2030, (2023-2024), Suure-Jaani,
<https://www.pohja-sakala.ee/documents/17894261/38010674/Pohja-Sakala+valla+AK+2023-2030.pdf/34b549d0-bf30-4f66-9e68-94a6f3bcdfab>,
(Kasutatud, 12.02.2025)

Põhja-Sakala valla arengukava tegevuskava 2023-2030, Põhja-Sakala valla arengukava
2023-2030, valla veebileht, <https://www.pohja-sakala.ee/documents/17894261/38010674/Lisa+1-AK+tegevuskava+2023-2030.pdf/88f9307a-7518-4b23-98d7-fcdf349ddf35>, (Kasutatud 02.02.2025)

Põhja-Sakala valla tutvustus ja asukoht, Põhja-Sakala valla veebileht, <https://www.pohja-sakala.ee/tutvustus-ja-asukoht>, (Kasutatud 02.02.2025)

Põhja-Sakala valla raamatukogud, Põhja-Sakala valla veebileht, <https://www.pohja-sakala.ee/raamatukogud1>, (Kasutatud 02.02.2025)

Põhja-Sakala Vallavolikogu otsus, (22.03.2022),
<https://atp.amphora.ee/pohjasakalavv/index.aspx?o=808&o2=94568&u=-1&hdr=hp&dschex=1&sbr=all&tbs=act&at=50159&sbrq=46&itm=303033&clr=histor&pageSize=20&page=1>, (Kasutatud, 21.02.2025)

Pärdi, H. 2023. Maa ja linna vahel: Eesti alevite lugu. Tallinn: Tänapäev.

Raamatukogud Eestis, Kultuuriministeeriumi veebileht, <https://www.kul.ee/kultuurivaartused-ja-digitaalne-kultuuriparand/raamatukogud/raamatukogud-eestis>, (Kasutatud 13.05.2025)

Raamatukogu töökorralduse juhendi kinnitamine Raamatukogu töökorraldus, (06.03.1995), Riigi Teataja I, <https://www.riigiteataja.ee/akt/22547>, (Kasutatud 23.02.2025)

Raisma, Mariann 2023. Muuseumi võim. Muuseum kollektiivse mälu kujundajana Eestis 20. sajandi murranguperioodidel. *Dissertationes Academiae Artium Estoniae* 41. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia.

RaRS. Rahvaraamatukogu seadus, kehtiv, avaldatud Riigi Teataja I, 13.03.2019, 127 <https://www.riigiteataja.ee/akt/113032019127>, (Kasutatud 21.02.2025)

Reidla, J. 2021. Curator as an expert and mediator in the paradigm of the new museum: a comparative case study of the Baltic and Finnish national museums. - *Dissertationes Ethnologiae Universitatis Tartuensis*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Reimann, E. 2012. Lepakose Lugemised: 20 aastat omalaadseid kokkutulekuid. *Maaleht*, 3. august (Kasutatud 18.02.2025).

Statistikaamet, Statistika andmebaas, veebileht (2025), Muuseumid liigi järgi, https://andmed.stat.ee/et/stat/sotsiaalelu_kultuur_muuseumid/KU051, (Kasutatud 29.03.2025)

Sulamanidze, J. 2023. Kas Suure-Jaani heliloojate Kappide muuseum on pääsenud sulgemisest? *Muusika*, 8.märts, <https://www.ajakirimuusika.ee/single-post/suure-jaani-kappide-majamuuseum> (Kasutatud 02.02.2025)

Suure-Jaani raamatukogu, veebileht, <https://suurejaanirk.weebly.com/>, (Kasutatud 08.04.2025)

Suure-Jaani raamatukogu kodulootuba 2013. Projekt „Lepakose Lugemised“. (Kasutatud 18.02.2015)

Suure-Jaani muusikafestival. Suure-Jaani muusikafestivali veebileht.

<https://muusikafestival.suure-jaani.ee/programm/kontserdipaigad/heliloojate-kappide-majamuuseum/> (Kasutatud 02.02.2025)

Tõrva valla muuseumid, Tõrva valla veebileht, <https://kov.torva.ee/helme-koduloomuuseum>, (Kasutatud 03.03.2025)

Uudised, Kultuuriministeeriumi veebileht, Viljandi Muuseumist saab sihtasutus, <https://www.kul.ee/uudised/viljandi-muuseumist-saab-riigi-sihtasutus>, (Kasutatud 08.04.2025)

Valdaru, E. 2015. Kondase majja tuli kodulootuba. *Sakala*, 18. veebruar

Vanade fotode maailmas 2024, Põhja-Sakala Raamatukogu Facebookileht, <https://www.facebook.com/SuureJaaniRaamatukogu/posts/pfbid0TwgEpMKK2ec3jDv8RxxqVWHxyjxrjhwH3QPDU8F8Jadk9CiWDp6Zd67qHECmeTsWCl>,

(Kasutatud 29.03.2025)

Ajaleht Sakala 2023, Viljandi muuseumist saab sihtasutus. *Sakala*, 24. jaanuar, <https://sakala.postimees.ee/7697897/viljandi-muuseumist-saab-sihtasutus>, (Kasutatud 03.03.2025)

Viilup, K. 2025. Sihtasutuse Viljandi Muuseum juhiks saab Anu Rannu. *ERR*, 10. veebruar, <https://kultuur.err.ee/1609600697/sihtasutuse-viljandi-muuseum-juhiks-saab-anu-rannu>, (Kasutatud 12.02.2025)

Viljandi maakonna rahvaraamatukogude aastaaruanne 2023, https://www.kul.ee/sites/default/files/documents/2024-03/Viljandi_maakonna_rahvaraamatukogude_aastaaruanne_2023.pdf, (Kasutatud 07.05.2025)

Väljapanekud, Olustvere mõis, veebileht, <https://www.olustveremois.ee/10-valjapanekud.html> (Kasutatud 12.02.2025)

LISA 1. Poolstruktureeritud intervjuu kava Põhja-Sakala valla raamatukogutöötajaga

SISSEJUHATUS

Mis ajast te raamatukogus töötate? Mis ajast ja mil moel olete kokku puutunud raamatukogu kodulookoguga?

Mida te teate selle kodulookogu ajaloost (millal ja kuidas tekkis, kus algselt paiknes?)?

KODULOOKOGU DOKUMENTEERIMISE SEISUKORD

Kas teil on kodulookoguga tegelemiseks eraldi töötaja või kelle ülesanne see on?

Mis olukorras teie raamatukogu kodulookogu praegu on?

Milliseid objekte kodulookogu sisaldab (milliseid etnograafilisi esemeid? Kunsti? Vanu dokumente ja trükiseid? Fotosid? Digitaalseid materjale?)

Mil moel on kodulookogu süstematiseeritud, dokumenteeritud (paberil, arvutiprogrammis, muul moel?)?

Kelle ülesanne on arvestuse pidamine kogu üle?

Kas kogu materjali on digitaliseeritud?

KODULOOKOGU KASUTAMINE

Kes on teie kodulookogu kasutajad?

Kui sageli kogu kasutatakse, mis on sagedasem huvi eesmärk (mille jaoks ja mis teemadel huvi tuntakse?)?

Kuidas teie raamatukogus huvilisi materjali leidmisel abistatakse?

Kellega olete teinud kodulooalast koostööd?

Kas olete teinud midagi kodulookogu tutvustamiseks? Teinud näitusi selle kogu baasil? Korraldanud üritusi?

Millised võimalused on teil kodulooliste materjalide eksponeerimiseks?

Mida Te veel sooviksite öelda kodulooliste materjalide kogumise, säilitamise ja eksponeerimise kohta Põhja-Sakala vallas?

SUMMARY

The master's thesis „Local history activities in the municipality of Põhja-Sakala and libraries“ aims to Document the local history collections located at the libraries of Põhja-Sakala municipality and, if possible, also collections that are not located at the libraries. The work examines nine libraries in the municipality of Põhja-Sakala and two independent local historians collecting local history. The author studied the situation of the local history collections located at the libraries of Põhja-Sakala municipality, what these collections contain and how they are utilized.

To this end, the author interviewed nine library workers from the Põhja-Sakala municipality and two independent local historians. The interviews revealed that all branch libraries in Põhja-Sakala and independent local historians have either extensive or less extensive collections of local history. These collections include old documents, manuscripts, copies of old newspapers, photographs (both originals and copies), chronicle books from libraries, and local historical materials reflecting the history of schools. The collections also contain research projects from students, research work by local historians, as well as historical materials transferred to libraries by their heirs, and the libraries of local historians. Ethnographic items can be found in the Võhma museum room, the collections of Viive Lehtla and Sürgavere local history room, and the Music Composers' Kappide house museum. The interviews revealed that the collections have arisen from the interest of library workers and private local historians in documenting the history of their local areas. Many libraries have collections based on this interest.

The collection of local history is the responsibility of the librarians in all libraries. Library staff also engage with visitors interested in the collections, organizing events, exhibitions, and excursions based on the collections. Librarians also supplement the collections and collaborate with other local historians in the area and anyone else who wishes to present their local historical materials. Collecting local history is a voluntary activity in libraries and does not fall under direct job responsibilities. The Public Library Act does not specifically mention local historical materials, but the collection and preservation of such

materials is stated in the Põhja-Sakala Library's statutes. Many librarians are local historians because they are mission-driven individuals with a passion for history. On the other hand, a reason for this could be the sense of continuity, as those interested in local history have maintained the collection of their hometown's history throughout every regime.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina Hiie Leppik (sünnikuupäev:19.03.1967)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose pealkirjaga „Kodulooline tegevus Põhja-Sakala vallas ja raamatukogudes“, mille juhendajad on Art Leete ja Jana Reidla,

1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi ADA lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi ADA kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 15.05.2025